

ISSN : 1301-1197

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

1. Sayı

SİVAS - 1996

MÜFESSİR el-KİRMÂNÎ'NİN HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

Yrd.Doç. Dr. Hasan KESKİN*

I. HAYATI

A. İsmi, Nesebi, Doğum Yeri ve Yılı

Hicri 5. asır ile 6. asrın başlarında yaşamış olan mümtaz şahsiyetlerden biri de, Tâcû'l-Kurrâ el-Kirmânî'dir. Çeşitli kaynaklardan tesbit edebildiğimiz bilgiler ışığında el-Kirmânî'nin tam ve kesin nesep kaydını şöylece zikredebiliriz: Tâcû'l-Kurrâ Burhâneddîn Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî.¹

Kaynaklar el-Kirmânî'nin ailesi hakkında bize yeterli bilgi vermemektedir. Bazı kaynaklar² onun yaşadığı dönemde Kirmân'da yerli halkın ekseriyetini Taciklerin oluşturduğunu söylemektedir. Dolayısıyla el-Kirmânî'nin de muhtemelen Tacik bir aileye mensup olabileceğini söylemek mümkündür.

Bu kayıttan anlaşıldığına göre müfessirimizin ismi Mahmûd'dur. Babasının ismi Hamza, dedesinin ismi ise Nasr'dır.

Künyesi "Ebû'l Kâsım"³ olan müellifimizin ilmî ünvanı "Tâcû'l Kurrâ" dır. Bu ünvan, kendisine yaşadığı dönemin en büyük ve en meşhur kırâat âlimlerinden olması sebebiyle verilmiş⁴ ve o, daha çok bu ünvanla tanınmıştır.⁵ Diğer bir ünvanı da Burhâneddin'dir.⁶

* C.Ü. İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğr. Üyesi

¹ Şihâbüddin Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, Mu'cemü'l-üdebâ, Beyrut, 1936, XIX, 125; Selâhaddin Halîl b. Aybeg es-Safedî, el-Vâfî bi'l-vefeyât. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. No: A. 2920 XXV.vr. 77^b; Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, Gâyetü'n-nihâye fî tabakâtî'l-kurrâ, (nşr. G. Bergstraesser), Beyrut, 1402/1982, II, 291; Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Süyûtî, Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâtî'l-luğaviyyin ve'n-nuhât, (thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim), yy. 1399/1979, II, 277; Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed ed-Dâvûdî, Tabakâtü'l-müfessîrîn, Beyrut, ty. II, 312; Mustafa b. Abdullah eş-Şehîr bi Hâcî Halife ve bi Kâtib Çelebi, Süllemü'l-Vüsûl ilâ tabakâtî'l-fuhûl, Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa böl. No: 1887, II, vr. 237^a; Muhammed Bâkir el-Hânsârî, Ravzâtü'l-cennât fî ahvâlî'l-ulemâ ve's-sâdât, yy. 1367 h., 715; İsmâil Paşa b. Muhammed Emîn el-Bağdâdî, Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin, İstanbul, 1951-1955, II, 402; Ahmed Atıyyetullah, el-Kâmûsü'l-İslâmî, Kahire, 1963, I, 422; Carl Brockelmann, Geschichte der arabischen Litteratur, Leiden, 1943-1949, I, 412; Geschichte der arabischen Litteratur, Supplementband, Leiden, 1937-1942, I, 732; Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi ve Tabâkatü'l-Müfessîrîn, İstanbul, 1973-1974, II, 460; Hayreddin ez-Ziriklî, el-A'lâm Kâmûsü terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn, Kahire, 1954-1959, VII, 168; Ömer Rızâ Kehhâle, Mu'cemü'l-müellifin terâcimü musannifî'l-küttübî'l-Arabiyye, Beyrut, ty. XII, 161; Âdil Nüveyhiz, Mu'cemü'l-müfessîrîn min sadri'l-İslâm hatte'l-asri'l-hâzir, Beyrut, 1983, II, 662; Kays Al-i Kays, el-İrânîyyûn ve'l-edebü'l-'Arabî, Tahran, 1984-1986, I, 278.

² Erdoğan Merçil, Kirmân Selçukluları, Ankara, 1989, s. 145; Mehmet Altay Köymen, Kirmân Selçukluları Tarihi, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, sy. I, Ankara, 1943, s. 133.

³ İbnü'l-Cezerî, Gâye, II, 291; ed-Dâvûdî, Tabakât, II, 312; Kâtip Çelebi, Süllemü'l-vüsûl, II, vr. 237^a; el-Bağdâdî, Hediyetü'l-ârifin, II, 402; Ahmed Atıyyetullah, el-Kâmûsü'l-İslâmî, I, 422; ez-Ziriklî, el-A'lâm, VII, 168; Kehhâle, Mu'cem, XII, 161; Âdil Nüveyhiz, Mu'cemü'l-müfessîrîn, II, 662; Kays Al-i Kays, el-İrânîyyûn ve'l-edebü'l-'Arabî, I, 278.

Ömer Nasuhi Bilmen (1391/1971), söz konusu künyeyi "Ebû'l-Kasem" şeklinde vermektedir. (bkz. Tefsir Tarihi, II, 460). Bilmen'in böyle okuması kanaatimizce müfessirimizin bazı eserlerinde künyesi ile ilgili (أبو القسم)

Kâtib Çelebi (1067/1657)⁷ ve Bağdatlı İsmâil Paşa (1339/1920)⁸ müellifimizin “Nureddin” lakabı ile de tanındığını bildirmişlerdir.⁹

Müellifimiz Kirmanlı olduğu için el-Kirmânî¹⁰ nisbesiyle anılmaktadır. Bu nisbesinden başka “en-Nahvî”¹¹ ve “el-Mukri”¹² şeklinde nisbeleri de vardır.¹³

Kaynaklar müellifimizin doğum yeri ve tarihi hakkında net ve kesin bir bilgi vermemektedirler. Ancak bu kaynaklardan bazıları onun Kirmanlı olduğunu,¹⁴ orada yaşadığını¹⁵ ve ölünceye kadar da oradan hiç ayrılmadığını¹⁶ bildirmişlerdir. Bu bilgiler bizi müellifin Kirman’da doğmuş olabileceği kanaatine götürmektedir. Doğum tarihinin bilinemeyiş sebeplerinin başında, müellifi-

şeklindeki hattan kaynaklanmaktadır. (bkz. Tâcü’l-Kurrâ Burhâneddin Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî, Lübâbü’t-tefâsîr, Hacı Selim Ağa Ktp. Nurbânu Sultan böl. No: 28, I, vr. 1^b; Ğarâibu’t-tefsîr ve ‘acâibu’t-te’vîl, Süleymâniye Ktp. Yeni Câmî böl. No: 60, vr. 1^b; el-Burhân fî tevcihi müteşâbihi’l-Kur’ân, Süleymaniye Ktp. Ayasofya böl. No: 0178, vr. 1^b. Zira bu yazı hattının Ebü’l-Kasem şeklinde okunması mümkündür. Ancak burada biz eski kaynaklarda verilmesi ve yaygın olması bakımından söz konusu künyeyi

(أبو القاسم) şeklinde belirtmeyi daha uygun bulduk. Burada bir hususa işaret etmek gerekir ki o da müfessirimizin “el-Burhân” isimli eserinin Sül. Kütüphanesi Ayasofya bölümü 0178. bulunan nüshasında

(أبو القسم) şeklinde yer alırken Abdülkâdir Ahmed Atâ tarafından tahkiki yapılan nüshasında bu künye,

(أبو القاسم) şeklinde verilmektedir. bkz. el-Kirmânî, el-Burhân (thk. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Beyrut, 1968, s. 19.

4 Ahmed Atıyyetullah, el-Kâmüsü’l-İslâmî, I, 422.

5 İbnü’l-Cezerî, Ğâye, II, 291; ed-Dâvûdî, Tabakât, II, 312; el-Bağdâdî, Hediyyetü’l-‘ârifin, II, 402; ez-Ziriklî, el-A’lâm, VII, 168; Kehhâle, Mu’cem, XII, 161; Âdil Nüveyhiz, a.g.e., II, 662; Kays Âl-i Kays, a.g.e., I, 278.

6 Mustafa b. Abdullah eş-Şehîr bi Hâcî Halife ve bi Kâtib Çelebi, Keşfü’z-zunûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn, (nşr. Kilisli Muallim Rifat-Şerafeddin Yalatkaya), İstanbul, 1971, II, 131; Carl Brockelmann, GAL, I, 412; GAL Suppl, I, 732; Ahmed Atıyyetullah, el-Kâmüsü’l-İslâmî, I, 422; ez-Ziriklî, el-A’lâm, VII, 168; Kehhâle, Mu’cem, XII, 161; Âdil Nüveyhiz, Mu’cemü’l-müfessîrin, II, 662; Kays Âl-i Kays, a.g.e., I, 278.

7 Keşf, II, 241

8 Hediyyetü’l-‘ârifin, II, 402.

9 Müellif hakkında bilgi veren diğer kaynaklarda göremediğimiz bu lakabı neseb kaydında ayrıca zikretmedik. Müellifimizin bazı eserlerinde kendisi ile ilgili olarak “Sadreddin” (bkz. el-Kirmânî, Lübâb, Sül. Ktp. Serez böl. No: 246, I, vr. 1^b) “Sa’dülslâm” (bkz. el-Kirmânî, Lübâb, Sül. Ktp. Fâtih böl. No: 417, III, vr. 1^b; No: 418, IV, vr. 1^b; Ğarâibu’t-tefsîr, I, vr. 1^b) gibi ifadeler kullanılmaktadır. Bunların birer lakab olmayıp müellife övgü şeklinde söylenmiş ifadeler olduğunu zannediyoruz.

10 el-Kirmânî nisbesiyle ilgili olarak Ebü Saîd es-Sem’ânî (562/1166) şunları söylemektedir: “Bu nisbe “Kâf”ın kesresiyle “Kirmânî” şeklinde okunduğu gibi “Kâf”ın fethasıyla “Kermânî” şeklinde de okunabilir. Doğru olanı da böyledir. Fakat şöhret bulanı “Kâf”ın kesresiyle “Kirmânî” şeklinde okunmuşdur. bkz. Ebü Saîd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî es-Sem’ânî, el-Ensâb, (thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Mu’allimî el Yemânî), Beyrut 1400/1980, X, 400-401; Bu sebeple biz de meşhur olan şekli tercih ederek tezimizde “el-Kirmânî” nisbesini kullanmayı uygun gördük.

Kirman, bir çok vilâyetten oluşan bir eyalet olduğundan bu vilâyetlerde yaşayanlar Kirmânî nisbesiyle anıldığı gibi (bkz. es-Sem’ânî, el-Ensâb, X, 401; İbnü’l-Esrî ‘İzzüddin Ebü’l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî, el-Lübâb fî tehzîbi’l-ensâb, Beyrut. ty., III, 93) Nîsâbur’da “Murabbaatü’l-Kirmâniyye” denilen büyük bir mahalle bulunmaktadır ki burada yaşayanlar da “Kirmânî” nisbesiyle anılırlar. bkz. es-Sem’ânî, el-Ensâb, X, 401; Şihâbüddin Ebü Abdullah Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, Mu’cemü’l-büldân, Beyrut, ty., IV, 455; İbnü’l-Esrî, el-Lübâb, III, 94.

11 Yâkût el-Hamevî, Mu’cemü’l-üdebâ, XIX, 125; es-Safedî, a.g.e., XXV, vr. 77^b; es-Süyûtî, Buğye, II, 277; ed-Dâvûdî, a.g.e., II, 312; el-Hansârî, a.g.c., 715.

12 Kâtib Çelebi, Keşf, I, 241.

13 Kıraat ve nahiv ilimlerinde otorite olduğundan müfessirimize izâfe edilen bu nisbeleri neseb kaydında ayrıca zikretmedik.

14 Âdil Nüveyhiz, Mu’cemü’l-müfessîrin, II, 662; Kays Âl-i Kays, el-Îrâniyyûn ve’l-edebü’l-‘Arabî, I, 278.

15 es-Safedî, el-Vâfî bi’l-vefeyât, XXV, vr 77^b; Nâsirüddin Münşî Kirmânî, Sımtü’l-‘ulâ li’l-hazrati’l-‘ulyâ, (nşr. Abbas İkbâl), Tahran, 1328, s. 17; Hasan b. Şihâbüddin Yezdî, Câmî’ü’t-tevârih-i Hasenî, Süleymâniye Ktp. Fâtih böl. No: 4307, vr. 197^a.

16 es-Safedî, el-Vâfî bi’l-vefeyât, XXV, vr 77^b.

mizin pek tanınmaması, büyük ilmî merkezlerle irtibatının olmaması¹⁷ ve o dönemde müelliflerin doğum tarihlerinin bilinmesinin fazlaca önem taşıması gibi hususlar gelmektedir.

B. Yetiştığı Muhit

1. Genel Bilgiler

Daha önce de ifade edildiği gibi müellifimiz Tâcü'l-Kurrâ el-Kirmânî Kirman'da yaşamış ve ölünceye kadar buradan hiç ayrılmamıştır. Bir müellifi iyi tanıyabilmek için yaşadığı muhiti de iyi tanmanın önemi bilinen bir husustur. Bu sebeple Tâcü'l-Kurrâ'nın yaşadığı bölge olan Kirman hakkında bilgi vermenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

Kirman¹⁸, İran'ın eyaletlerinden biri olup, ülkenin güneyinde yer almaktadır. Bugün eyalet merkezinin adı da Kirman'dır.¹⁹

Kirman, doğuda Belûcistan ve Sîstan, kuzeyde Horasan, kuzey-batıda Yezd ve batıda Fars eyâletleri ile çevrilmiştir. Güneyde ise Fars ve Umman körfezleri ile sınırlanır.²⁰

Ulaşım bakımından Kirman, Fars'dan Sîstan ve Hindistan'a; ayrıca Tahran, Kazvîn, Kâşân, İsfahan ve Yezd'den geçerek yine Hindistan'a giden büyük yollar üzerindedir. Denizden ise İran'ın kuzeydoğusuna ve daha ilerilere giden ticaret ve hac yolu üzerindedir.²¹

Kirman eyâleti eskiden kuzeyde Kirman, batıda Sîrcan, ortada Cîruft, doğuda Bem ve Nermaşîr olmak üzere beş esas bölgeden oluşmaktaydı.²² Eyâletin merkezi olan Kirman şehri, eskiden Şehr-i Guvâşîr veya Berdesîr olarak bilinmektedir.²³ Bu şehirlerden Sîrcan, Cîruft ve Nermâşîr bugün birer harabe halindedir.²⁴

Kirman'daki dağ silsileleri, eyaleti kuzey-doğudan güney-doğuya doğru kesmektedir. En yüksek dağlar kuzeydedir. Bu dağlar Kirman ve Sîrcan bölgelerini birbirinden ayırmakta olup doğuya doğru devam eder. Güney-batıda ise önceki dağ silsilelerine paralel başka dağ silsileleri bulunmaktadır.²⁵

Kirman eyâletinde önemli akarsular yoktur. Eklîlî sahalar sularını dağlardan alır. Akarsuların en mühimi Cîruft'tan geçen fakat denize kadar varmayan Halîl Rûd'dur.²⁶ Kirman'ın güneyinde tek büyük liman olan Hürmüz bazen Kirman'a bazen de Fars'a bağlanmıştır.²⁷ İklim bakımından Kirman'ın dörtte üçünde sıcak bir iklim hâkimdir.²⁸ Hatta halkı umumiyetle sıcak yüzünden koyu esmer renkli ve zayıf bünyeli insanlar olarak tasvir edilir.²⁹ Ancak kuzey tarafında çok yüksek dağ-

17 Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-üdebâ, XIX, 125; es-Safedî, a.g.e., XXV, vr 77^b; es-Süyûtî, Buğye, II, 277; ed-Dâvûdî, Tabakât, II, 312.

18 Kirman hakkında bilgi veren kaynaklar, "Kirman" kelimesinin doğru şeklinin "Kerman" olmakla beraber, genellikle "Kirman" şeklinde telaffuz edildiğini söylemektedirler. bkz. es-Sem'ânî, el-Ensâb, X, 401; Yakut el-Hamevî, Mu'cemü'l-büldân, IV, 454.

19 Kirman adı, aynı isimli eyâletin merkezi olması dolayısıyla verilmiştir. Şehrin resmi ünvânı "Dâr al-Amân"dır. bkz. J. H. Kramers, "Kirmân", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1967, VI, 820.

20 Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-büldân, IV, 454; Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd, Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-îbâd, Beyrut, ty. 247; Muhammed b. Abdülmün'im el-Hımyerî, Ravzû'l-mi'târ fi haberî'l-aktâr. (thk. İhsan Abbas), Beyrut, 1975, 491; Şemseddin Sâmî, Kâmûsü'l-a'lâm, İstanbul, 1306-1316/1888-1899, V, 3848.

21 J. H. Kramers, "Kirmân", İA, VI, 816.

22 J. H. Kramers, "Kirmân", İA, VI, 816.

23 J. H. Kramers, "Kirmân", İA, VI, 820; Erdoğan Merçil, Kirmân Selçukluları, s. 1

24 J. H. Kramers, "Kirmân", İA, VI, 819.

25 Şemseddin Sâmî, Kâmûs, V, 3848; J. H. Kramers, "Kirmân", İA, VI, 816.

26 Şemseddin Sâmî, Kâmûs, V, 3848; J. H. Kramers, "Kirmân", İA, VI, 816.

27 J. H. Kramers, "Kirmân", İA, VI, 816.

28 J. H. Kramers, "Kirmân", İA, VI, 816.

29 J. H. Kramers, "Kirmân", İA, VI, 819.

lar bulunduğundan buralarda oldukça soğuk bir iklim mevcuttur.³⁰ Zirâî mahsullerinin başlıcaları; buğday, arpa, pamuk, pancar, afyon, pirinç ve mısırdır.³¹ Her türlü meyve bolca bulunur. Bilhassa hurması meşhurdur.³² Bu yönüyle de Basra'ya benzetilmiştir.³³

Bütün bunlarla beraber özellikle Kirman'ın önemli bir yerde bulunuşu, eyaleti tarih boyunca her yönden gelen istilâlara açık tutmuş, bu istilâlar nedeni ile siyâsî rejimlerin sık sık değişmesi ve istikrarlı bir düzenin sağlanmaması Kirman'ın gelişmesini engellemiştir.³⁴

Bugün İran topraklarının yaklaşık yüzde 11.7'sini kapsayan Kirman,³⁵ İran'da Horasan'dan sonra yüzölçüm bakımından ikinci sırada yer almaktadır.³⁶ Sekiz ilden oluşan eyâlet; 17 ilçe, 120 kaza ve 7871 köyden meydana gelmektedir.³⁷ Eyâletin merkezi olan Kirman şehri de bugün İran'ın güneydoğusunun en büyük ticaret merkezlerindedir.³⁸ Kirman dışındaki önemli kentler Baft, Bem, Refsencan (Behramâbad), Şehr-i Babek ve İsmâilâbad'dır. 1984 tarihi itibariyle Kirman eyaletinin nüfusu 1.535.000, 1985 tarihi itibariyle Kirman il merkezinin nüfusu 266.800'dür.³⁹

Kirman halkının çoğunluğu bugün geçimini ziraat ve hayvancılıkla sürdürmektedir. Önceleri mahrûmiyet ve sefâhat içerisinde yaşayan halk, 1970 yılında bölgede bulunan çok zengin bakır yatakları ve taş kömür mâdenleri sayesinde daha rahat bir hayata kavuşmuştur.⁴⁰

2. Siyasî, Sosyal ve İlmî Durum

İlim adamlarını daha iyi tanımak için yaşadıkları bölgelerdeki siyasî, sosyal ve ilmî yapıyı bilmenin önemli olduğu düşüncesinden hareketle, müfessirimizin yaşadığı bölgede cereyan eden siyasî, sosyal ve ilmî durumdan kısaca bahsetmeyi uygun görüyoruz.

a. Siyasî Durum

Müfessirimizin hayatı, baş tarafta da belirttiğimiz üzere h. 5. asır ile 6. asrın başları içinde Kirman'da geçmiştir. Siyasî bakımdan h. 5. asır Abbâsî halifelerinin kudret ve nüfuzlarının zayıf olduğu bir zamana rastlar.⁴¹ Bu asırda İslâm dünyası, siyasî birlikten mahrum kalmıştı. Mısır'da Fâtımîler (298-567/910-1171); Irak ve İran'ın bir bölümünde Büveyhîler (334-447/945-1055)'in kurdukları Şîî devletler, müslümanların siyasî ve dinî birliğini sarsıcı faaliyetler gösteriyordu. Abbâsî İmparatorluğunun sınırları içinde bunlardan başka birçok küçük devlet kurulmuştu. Bütün bu siyasî ve dinî parçalanmalar sonucunda İslâm âlemi tam bir buhranın içine düşmüştü. Selçuklu İmparatorluğunun kurulmasıyla (420/1038) İslâm âlemi derin bir nefes aldı. İslâm dinini yıkmak, birliğini parçalamak ve sünnî hilafeti ortadan kaldırmak için özellikle Sünnîlerin bulunduğu bu bölgede sinsî bir faaliyet yapan ve bu sebeple hem dinî hem de siyasî bakımdan büyük tehlike arzeden Bâtınlığı⁴² yok etmek, müfrit Şîîlerle mücadele etmek Selçuklu imparatorluğunun ana si-

30 Şemseddin Sâmî, Kâmûs, V, 3848.

31 J. H. Kramers, "Kirmân", İA, VI, 816.

32 Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-büldân, IV, 454; el-Kazvînî, Âsârü'l-bilâd, 247; Şemseddin Sâmî, Kâmûs, V, 3849.

33 Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-büldân, IV, 454.

34 J. H. Kramers, "Kirmân", İA, VI, 816.

35 Naser Sifosadaty Niry, İran Kirman eyâletinde yaşayan göçebe toplulukların örf ve âdetleri üzerine bir inceleme, İstanbul, 1981, (Basılmamış doktora tezi), 21.

36 Bugün İran'ın toplam yüzölçümü 1.643.358 km²'dir. En büyük eyalet olan Horasan'ın yüzölçümü 313.337 km², ikinci büyük eyalet olan Kirman'ın yüzölçümü ise 186.472 km²'dir. bkz. Ana Britannica Dünya Ülkeleri, İstanbul, 1987, s. 94.

37 Naser Sifosadaty Niry, a.g.e., 21.

38 Naser Sifosadaty Niry, a.g.e., 21.

39 Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, İstanbul, 1989, XIII, 355.

40 Naser Sifosadaty Niry, a.g.e., 21.

41 Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, İstanbul, 1980, 407-408.

42 Bâtıniyye: Her zâhirin bir bâtını olduğunu ve Kur'ân ile hadislerin ancak te'vil ile anlaşılabileceğini iddiâ eden fırkalara h. V. asırdan itibaren toptan verilen isimdir. bkz. Ahmet Ateş, "Bâtıniyye", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1967, II, 339 (Bâtıniyye mad.) Bâtıniyye hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed b. Mâlik el-Hammâdî el-Yemânî, Keşfü esrârü'l-Bâtıniyye ve abbârü'l-Karâmita, (nşr. M. Zâhid el-Keyserî) Kahire, 1357/1939, 11-44; Ebû

yaset çizgilerinden birisi idi.⁴³ Bu maksatla Büveyhîleri ortadan kaldıran Selçuklular yine aynı maksatla hâkim oldukları yerlerde medreseler açıyorlardı.⁴⁴ Bu asırda Selçuklu Devleti ve İslâm dünyası Bâtınî fedailerin dehşet verici cinâyetleri yüzünden çok huzursuz olmuştu.⁴⁵

Müfessirimiz el-Kirmânî'nin yaşadığı yıllarda (? - 505/1111 dolayları) Kirman'da Kirman Selçuklu Devleti hüküm sürmekteydi. Önce bir çok devletin hüküm sürdüğü Kirman'ın Selçuklulara kadar olan tarihinden kısaca da olsa bahsetmeye çalışalım.

(M. 226-651) yılları arasında Sâsânîler Devleti sınırları içerisinde yer alan Kirman'ın fethine ilk defa Hz. Ömer zamanında (m. 634-644) teşebbüs edilmiş⁴⁶ ve o dönemin Basra Vâlisi Ebû Mûsâ el-Eş'arî (44/664)'nin er-Rebi' b. Ziyâd (53/673) komutasındaki kuvvetlerle Kirman'ın fethi başlamıştır.⁴⁷ Daha sonra Basra Vâlisi olan Abdullah b. 'Amir tarafından Kirman Vâililiğine tâyin edilen Mücâşî' b. Mes'ud es-Sülemî (36/656) eyaletin başlıca şehirlerini hakimiyeti altına almıştır.⁴⁸

(40-440/661-1043) yılları arasında Emevîler, Abbâsiler, Tahirîler, Saffârîler ve Büveyhîlerin hüküm sürdüğü Kirman, 440/1043 de Kirman Selçuklularının hâkimiyetine girmiştir.⁴⁹ Kirman Selçuklu Devleti (440-583/1043-1187) Çağrı Bey (452/1050)'in oğlu Kavurd Bey (465/1073)'in beraberinde getirdiği Oğuzlarla Büveyhîlerin idaresinde olan Kirman'ın fethi ile kurulmuştur.⁵⁰ Kavurd Bey uzun süren saltanatı (440-465/1048-1073) sırasında iyi bir şöret yapmış ve sevilmişti.⁵¹ Bu sebeple o, Tuğrul Bey (456/1063) ve Alp Arslan (464/1072)'in ölümünden sonra Selçuklu tahtına çıkmak teşebbüsünde bulunmuş⁵² ancak her seferinde imparatorluk kuvvetleri ile bastırılmış ve 465/1073'de öldürülmüştür.⁵³ Melik Kavurd'un öldürülmesinden sonra yerine sıra ile oğulları Kirmanşah (465-467/1073-1074)⁵⁴, Hüseyin çıkartılır. (467-467/1074-1074)⁵⁵, Sultanşah (467-477/1074-1085)⁵⁶ ve Turanşah (477-490/1085-1097)⁵⁷ Kirman meliki oldular. Turanşah'dan sonra Kirman Selçuklu Devletinin başına İranşah (490-495/1097-1104) geçti.⁵⁸ İranşah Bâtuniye mezhebine mensup ve günlerini şarap içmekle geçiren biri idi. Kötülüğü, zulmü

Mansûr Abdülkâhîr b. Tâhir et-Temîmî el-Bağdâdî, Usûlü'l-d-în, İstanbul, 1346/1928, 329-331, el-Farku beyne'l-fırâk, Beyrut, 1405/1985, 16; Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebû Bekir Ahmed eş-Şehristânî, el-Milel ve'n-nihal, (thk. Muhammed Seyyid Kîlânî), Beyrut, 1395/1975, I, 191-198; Muhammed Şerefeddin, "Bâtınîlik Tarihi", Dârülfünun İlhâiyat Fakültesi Mecmuası, c. II, sy. VIII, İstanbul, 1928, s. 1-27; Bekir Topaloğlu, Kelâm İlmi, İstanbul, 1981, 230-244; Ethem Rûhî Fiğlalı, Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri, Ankara, 1986, 130-139.

43 Turan, a.g.e., 319-323.

44 Kafesoğlu, "Selçuklular", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1967, X, 393.

45 Turan, a.g.e., 319-323; Kafesoğlu, İA, X, 393; Ahmet Çelebi, İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi, (trc. Ali Yardım), İstanbul, 1976, s. 111-112.

46 J. H. Kramers, "Kirmân", İA, VI, 816; Erdoğan Merçil, Kirmân Selçukluları, 2.

47 Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, Fütûhu'l-büldân, (thk. Rıdvân Muhammed Rıdvân), Beyrut, 1403/1983, 383; J. H. Kramers, "Kirmân", İA, VI, 816; Erdoğan Merçil, Kirmân Selçukluları, 2.

48 el-Belâzürî, a.g.e., 383; J. H. Kramers, "Kirmân", İA, VI, 816; Erdoğan Merçil, Kirmân Selçukluları, 2.

49 Merçil, Kirmân Selçukluları, 3-7; J. H. Kramers, "Kirmân", İA, VI, 817.

50 Erdoğan Merçil, Müslüman Türk Devletleri Târîhi, İstanbul, 1985, 93; Köymen, "Kirman Selçukluları Tarihi", D.T.C.F. Dergisi, II, sy. 1, 120; İbrâhim Kafesoğlu, "Kavurd", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1967, VI, 456.

51 Osman Turan, Selçuklular Tarihi, 1980, 255; Kafesoğlu, "Kavurd", İA, VI, 458.

52 Ali b. Muhammed b. Esîr, el-Kâmil fi't-târîh, Beyrut, 1975, X, 53; Münecimbaşı Şeyh Ahmed b. Lütfullah el-Mevlevî, Cami'u'd-düvel, (thk. Ali Öngül), İstanbul, 1986. (Basılmamış doktora tezi), 2; Köymen, agm., D.T.C.F. II, sy. I, 129.

53 İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, X, 79; Münecimbaşı, a.g.e., 2; Merçil, Kirman Selçukluları, 36; Köymen, agm., D.T.C.F. Dergisi, sy. I, 129; Kafesoğlu, "Kavurd", İA, VI, 456.

54 Merçil, Kirman Selçukluları, 43.

55 Merçil, Kirman Selçukluları, 43.

56 E. Bosworth, İslâm Devletleri Tarihi, (trc. Erdoğan Merçil-Mehmet İpşirli), İstanbul, 1980, s. 146; Merçil, Kirman Selçukluları, 43-44.

57 Münecimbaşı, age. 3; Turan a.g.e., 256; Bosworth, a.g.e., 146; Merçil, Kirman Selçukluları, 47; Köymen, agm., D.T.C.F. Dergisi, sy. I, 129.

58 Münecimbaşı, age. 4; Turan, a.g.e., 256; Bosworth, a.g.e., 146; Merçil, Kirman Selçukluları, 52.

ve ilim adamlarını öldürmekle halkın nefretini kazanmıştır.⁵⁹ Bu sebeple devrin âlimleri İrânşah'ın tahttan indirilmesi ve öldürülmesine fetva verdiler.⁶⁰ Bu fetvâyı verenler arasında müfessirimiz Tâcü'l-Kurrâ'nın da adı zikrolunmaktadır.⁶¹

İrânşah'ın öldürülmesinden sonra emirler ve kadılar Arslanşah'ı (495-537/1101-1142) Kirman Selçukluları tahtına oturturlar. (495/1101)⁶² Arslanşah'ın hükümdarlığı 42 yıl sürmüştür.⁶³ Müfessirimiz Tâcü'l-Kurrâ Arslanşah'ın hükümdarlığının 11. yılı olan (505/1111) dolaylarında vefat etmiştir.

b. Sosyal Durum

Müfessirimiz el-Kirmânî'nin yaşadığı h. 5. asrın en önemli sosyal olaylarından birisi de Sünnîlerle Bâtınîler ve müfrit Şîîler arasındaki mezhep kavgalarına sahne oluşudur. Sünnîlerle Şîîler arasında olduğu gibi taassup yüzünden sünnî mezhepler arasında da münakaşalar oluyordu. Gayr-i müslim tebaasına bile geniş bir müsamaha ve şefkatle muamele eden Selçuklu sultanları mezhepler arası kavgalara içtimâî nizamı korumak ve mücadeleleri yatıştırmak maksadıyla nadiren müdahale etmişlerdir.⁶⁴

Müfessirimizin yaşadığı dönemde Kirman'ın sosyal durumuna baktığımızda karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır. Askerî sınıf ve devlet erkanının genelini Türklerin oluşturduğu Kirman'da, halkın eskeriyetini ise Tacik'ler oluşturmaktaydı.⁶⁵ Selçukluların hakimiyeti zamanında Kirman halkının umumiyetle Ehl-i sünnet mezhebini benimsedikleri bildirilmektedir.⁶⁶ Kirman halkının inançlarıyla ilgili verilen şu bilgiler de bu hususu teyid etmektedir: "Kirman halkının husûsiyetlerinden birisi de kuvvetli dindarlık, temiz inanç, islâm terbiyesi ve Allah'ın birliğine inanmasıdır. Kirman halkı, Allah'ı bir ve müezzeh tanır, Hz. Muhammed'i Allah'ın elçisi olarak bilirdi. Dört halifeye kötü söz söylemez ve düşmanlık yapmazlar. Onların birincisi ve öncüsü olarak Ebû Bekir'i, sonra sırasıyla Ömer, Osman ve Ali'yi tanırlardı. İtikâdî bakımdan Ehl-i Sünnet olan halk, amelî bakımdan Hanefî mezhebine bağlıydı. Ancak bir miktar Şafîî mezhebine taraftar olanlar da vardı."⁶⁷

Ancak bir ara Kirman'da Bâtınîlik cereyanı başgöstermiştir. Çünkü Fâtımîlerce Selçuklu İmparatorluğu dahilinde Şîîliği yaymakla görevlendirilen Hasan Sabbâh (518/1124), Mısır'dan Bağdat ve Huzistan yolu ile İsfahan'a gelmiş, 473/1081 yılında oradan Yezd ve Kirman'a giderek bir süre davette bulunmuş, tekrar İsfahan'a dönmüştür. Bu sebeple Bâtıniyye propagandası Melik Sultanşah ve I. Turanşah'ın devirlerinde Kirman'da yayılmıştır. Hatta Melik I. Turanşah'ın oğlu olan Melik İrânşah, daha önce de belirttiğimiz gibi bu mezhebe girmiş, bu suretle Bâtınîler Kirman'da kendilerine kuvvetli bir destek bulmuşlardır. Melik İrânşah din adamlarının verdiği fetva ile öldürülmüştür. Böylece Kirman'da Bâtınîliğin yayılması önlenmiştir.⁶⁸

- 59 İbnü'l-Esir, a.g.e., X, 320; Münecimbaşı, age. 4; Turan, a.g.e., 207; Merçil, Kirmân Selçukluları, 52-53.
60 Nâsirüddin Muşî Kirmânî, Sımtü'l-'ulâ li'l-hazreti'l-'ulyâ, (nşr. Abbas İkbâl), Tahran, hş. 1328, s. 17; Şihâbüddin Yezdî, Câmîu't-tevârih-i Hasenî, Süleymaniye Ktp. Fatih Ktp. No: 4307, vr. 197^a; Münecimbaşı, age. 4; Turan, a.g.e., 256; Merçil, Kirmân Selçukluları, 53.-54.
61 Nâsirüddin Muşî Kirmânî, a.g.e., 17; Hasan Yezdî, a.g.e., vr. 197^a.
62 İbnü'l-Esir, el-Kâmil, X, 321; Münecimbaşı, age. 4; Turan, Selçuklular Tarihi, 256; Bosworth, a.g.e., 146.
63 Bosworth, a.g.e., 146.
64 Turan, a.g.e., 316-326.
65 Köymen, Kirmân Selçukluları Tarihi, 133; Merçil, Kirmân Selçukluları, 145.
66 Köymen, agm, 134; Merçil, Kirmân Selçukluları, 185.
67 Nizâmülmülk, Siyâsetnâme (trc.-Nurettin Bayburtlugil), İstanbul, ty, s.100; Merçil, Kirmân Selçukluları, 184-185.
68 Merçil, Kirmân Selçukluları, 185.

c. İlmî Durum

Tâcü'l-Kurrâ'nın yaşadığı h. 5. asır ile 6. asrın başlarında, özellikle İran ve havalisinde ilmî hayat bütün canlılığıyla devam ediyordu. Ancak sistemli medreseler yoktu. H. 5. asrın ikinci yarısında Selçuklular, İslâm tarihinde ilk defa medreseler açarak ilmî hayatta yeni bir çığır açtılar. İslâm dünyasının en yüksek ilim müesseselerinden olan Nizâmiye Medreseleri Alparslan (465/1072)'in veziri Nizâmülmülk tarafından kurulmuştur. (459/1067)⁶⁹

Nizâmülmülk Bağdat, İsfahan, Nîsâbur, Rey, Merv, Belh, Herat, Basra, Musul, Âmül gibi büyük merkezlerde hatta kasaba ve köylerde kendi ismine nisbetle "Nizâmiye Medreseleri" diye bilinen pek çok medrese kurmuştur.⁷⁰ Her medresenin bir kütüphanesi ve şehirlerin umumî kütüphaneleri vardı. Bu kütüphanelerde binlerce eser bulunmaktaydı.⁷¹ Bu medreselerde dört mezhebe göre fıkıh başta olmak üzere dinî ilimler okutuluyordu.⁷² Bu medreselerde ders veren meşhur âlimlerden bazıları şunlardır: İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî (478/1085)⁷³; Ebû İshak eş-Şîrâzî (476/1083)⁷⁴; el-Kiyâ el-Herrâsî et-Taberî (505/1110)⁷⁵; İmam Gazzâlî (505/1111)⁷⁶

Müfessirimiz Tâcü'l-Kurrâ'nın yaşadığı bu dönemde İran ve havalisindeki meşhur ilim adamlarından bazıları şöyle sıralayabiliriz: İbn Sina (436/1044), İmam Mâverdî (450/1058), İmam Kuşeyrî (495/1072), el-Vâhidî (468/1075), Ebû İshak eş-Şîrâzî (476/1083), İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî (478/1085), es-Serahsî (490/1097) Rağîb el-İsfahânî (503/1109), el-Kıya'l-Herrâsî et-Taberî (502/1108), İmam Gazzâlî (505/1111), Ebû Muhammed el-Beğavî (516/1122), Cârullâh ez-Zemâşerî (538/1143)⁷⁷

Bu dönemde Kirman, Kirman Selçuklu Meliklerinin de gayretleriyle önemli ilim merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bu dönemdeki Melikler, ilmî gayelere mâtuf bir çok binâlar yaptırmışlar, halkın kültür seviyesini yükseltmek için çaba sarfetmişlerdir. Meliklerin bu maksatla yaptırdığı binaların başında medreseler gelmektedir.⁷⁸ Kaynaklar, Melik I. Turânşah (477-490/1084-1096)'ın h. 478 yılında yaptırdığı "Mescid-i Melik"⁷⁹ adıyla bilinen câmiye bitişik bir de medrese yaptırdığını zikretmektedirler.⁸⁰ Melik I. Arslanşah (497-537) ve eşi Zeytûn Hâtun'un da medrese yaptırdığını kaynaklardan öğrenmekteyiz. Merkez Berdesir'de "Medrese-i Derb-i Mâhân" adındaki medrese, bu hâtun tarafından yaptırılan medreselerdendir.⁸¹ Yine kaynaklar, Büyük Selçuklu Sultanı Mahmûd b. Muhammed Tapar (498-512/1104-1118)'in kızı Terken Hatun'un da Kirman'da bir medrese yaptırdığını ve bu medresenin bir de kütüphanesi bulunduğunu zikretmektedirler.⁸²

Bu bilgilerin ışığında Kirman'da bir çok medresenin bulunmuş olabileceğini söyleyebiliriz. Fakat bu medreselerde hangi ilimlerin okutulduğu konusunda kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak müellifimizin vefatından yaklaşık 32 yıl sonra Kirman'a melik olan Muhammed b. Arslanşah (537/1142)'in, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. el-Kudûrî (428/1037)'nin "el-

69 Ahmed Çelebi, a.g.e., 114.

70 Turan, a.g.e., 332; Kafesoğlu, "Selçuklular", İA, X, 409; Ahmed Çelebi, a.g.e., 114.

71 Turan, a.g.e., 334.

72 Ahmed Çelebi, a.g.e., 110.

73 İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, X, 484.

74 İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, X, 132.

75 İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, X, 484.

76 İbrâhim Ağâh Çubukçu, İslâm Düşüncesi Hakkında Araştırmalar, Ankara, 1983, 68.

77 Turan, Selçuklular Tarihi, 257.

78 Turan, Kirmân Selçukluları, 185-186.

79 J. H. Kramers, Kirman ile ilgili bilgi verirken bu mescid ile ilgili olarak şunları söylemektedir: "Bugün mevcut en eski câmi, Selçuklu Turânşah (477-490/1084-1096) zamanında inşa edilmiş olan Mescid-i Melik'tir." bkz. İA, VI, 820 (Kirmân mad.)

80 Merçil, Kirmân Selçukluları, 220.

81 Merçil, Kirmân Selçukluları, 223.

82 Merçil, Kirmân Selçukluları, 225.

Muhtasar”, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (189/805)’in “el-Câmi’u’s-sağîr” ve “el-Câmi’u’l-Kebîr” isimli eserlerini ezberleyenlere verdiği bahşişler neticesinde 1000 kişinin fakîh ve müftü olduğuna dair verilen bu bilgilerden⁸³ hareketle müellifimizin yaşadığı dönemdeki medreselerde de bu ve benzeri kitapların okutulmuş olabileceğini söyleyebiliriz.

Müellifimizin yaşadığı dönemde Kirman’da önemli ilim adamlarının başında müfessirimizin de hocası olan Şeyhülislâm Kâdî Cemâleddîn Ebü’l-Me’âlî gelmektedir.⁸⁴ Şeyhülislâm Burhâneddîn Ebû Nasr Ahmed el-Kübânânî de bu dönemin meşhur bilgin ve din adamlarındandır.⁸⁵ Melik I. Turanşah (477-490/1085-1097) zamanında yaşamış diğer bir ilim adamı da Ebü’l-Hüseyn Cemâleddin Ahmed’dir.⁸⁶ İrânşah (490-494/1097-1101) zamanında yaşamış halk tarafından da çok sevilen Ahmed b. Hüseyin el-Belhî (494/1101) de dönemin önemli hanefî fakîhlerindedir.⁸⁷ Bu fakîh, İrânşah tarafından öldürtülmüştür.⁸⁸

Müellifimizin yaşadığı dönemde hayatlarının bir bölümünü Kirman’da geçiren ilim adamlarından bazıları şunlardır: Ebû Sa’d İsmâil b. Ahmed b. Abdümelik b. Ali b. Abdüssamed en-Nîsâbü’rî el-Kirmânî (532/1138)⁸⁹ Rükneddîn Ebü’l-Fazl Abdurrahman b. Muhammed b. Emfûrye b. İbrâhim el-Kirmânî (543/1149)⁹⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. el-Hâfız Ebû Sâlih Ahmed b. Abdümelik en-Nîsâbü’rî (547/1153)⁹¹ Kâdî Ebü’l-Alâ Ali b. Ebü’l-Kâsım Ali b. Mansûr Muhammed b. Abdülcebâr es-Sem’ânî⁹²

83 Merçil, Kirmân Selçukluları, 186.

84 Nâsirüddin Münşî Kirmânî, Sımtü’l-’ulâ, 17; Hasan Yezdî: Câmi’u’t-tevârih-i Hasenî, vr. 197^a; Efdaluddin Kirmânî, Bedâyi’u’l-’ezmân, 20.

85 Merçil, Kirmân Selçukluları, 216.

86 Merçil, Kirmân Selçukluları, 214.

87 İbnü’l-Esir, el-Kâmil, X, 321.

88 İbnü’l-Esir, el-Kâmil, X, 321.

89 451/1059 veya 452/1060 yılında dünyaya gelen İsmâil b. Ahmed en-Nîsâbü’rî, Ebû Sa’d b. Ebû Sâlih el-Müezzîn diye tanınır. Babası Ebû Sâlih el-Müezzîn (470/1078) meşhur muhaddislerdendir. Kendisi de büyük bir Şâfiî fakîhidir. İmâmü’l-Harameyn (478/1085) ve Ebü’l-Muzaffer es-Sem’ânî’den fıkıh, babası başta olmak üzere devrin âlimlerinden hadis okumuştur. Muhammed b. Tâhir el-Makdîsî (507/1113), İbn Asâkir (571/1176), Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzî (597/1201), kendisinden hadis okuyanlar arasındadır. Ebû Sa’d b. Ebû Sâlih el-Müezzîn usul ve fıkıh konusundaki bilgisi ile Kirman Meliki I. Arslanşah (540/1143) nezdinde olduğu gibi halk ve devrin âlimleri arasında da itibarı olan bir şahsiyetti. 532/1138 yılında Kirman’da öldü. Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Cemâleddin Abdürrahim b. Hasan el-İsnevî, Tabakâtü’ş-Şâfi’iyye, (thk. Abdullah Muhammed el-Cübürî), Riyad, 1981, II, 409; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, Tezkiretü’l-huffâz, Beyrut, 1956, IV, 1277; Siyerü a’lâmi’n-nübelâ (nşr. Şuayb el-Arnaüt v. dğr.), Beyrut, 1984, XIX, 626-627; Tâceddin Abdülvahhâb b. Ali b. es-Sübkî, Tabakâtü’ş-şâfi’iyyeti’l-kübrâ, (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Abdülfettâh Muhammed eHulv), Kahire, 1383/1964, V, 44-45; Ebü’l-Felâh Abdülhay b. el-İmâd el-Hanbelî, Şezerâtü’z-zeheb fî ahbâri men zeheb, Beyrut, ty. IV, 99.

90 457/1065 yılında Kirman’da doğdu. İlk tahsilini babasının yanında yaptıktan sonra ilim öğrenmek için Merv’e gitti. Orada Kâdî Muhammed b. Hüseyin el-Erdestânî’den fıkıh öğrendi. Horasan’daki Hanefîlerin imamı olan Ebü’l-Fazl el-Kirmânî 543/1149 yılında Merv’de öldü. Eserlerinden bazıları şunlardır: Şerhu Câmi’il-kebrî, et-Tecrid fî’l-fıkıh, el-İzâh, el-Fetevâ, el-İşârât, Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. es-Sem’ânî, el-Ensâb, X, 401; Abdülkâdir b. Muhammed el-Kureşî el-Hanefî, el-Cevâhirü’l-mudiyye fî tabakâti’l-Hanefiyye, (thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Kahire, 1978, II, 388-390; ez-Zehabî, Nübelâ, XX, 206; Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Süyûtî, Tabakâtü’l-müfessirîn, Beyrut, ty. 53-54; e-Dâvûdî, Tabakât, I, 287-288; Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî, el-Fevâidü’l-behiyye fî terâcimi’l-Hanefiyye, Kahire, 1906, 91-92; ez-Zirikfî, el-A’lâm, III, 327; Kehhâle, Mu’cem, VII, 111.

91 Münazaracı Şâfiî fakihlerinden olan İmam Ebû Abdullah, 480/1087 yılında dünyaya geldi. Ebû Bekir b. Halef eş-Şîrâzî ve Ali b. Ahmed el-Medînî’den hadis dersi aldı. Kendisinden de başta İbnü’s-Sem’ânî olmak üzere bazı âlimler hadis dersi aldılar. Ebû Abdullah babası ile beraber Nîsâbü’rî’den Kirman’a göç etti ve yaşamını orada sürdürdü. Kirman Selçukluları meliklerine yakınlığı sebebiyle bir kaç defa elçi olarak da görevlendirilen Ebû Abdullah 547/1153 yılında Kirman’da öldü. Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ebü’l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. el-Cevzî, el-Muntazam fî tarihi’l-mülük ve’l-ümem, Beyrut, ty., X, 149; es-Sübkî, Tabakâtü’ş-Şâfi’iyye, VI, 95.

92 "Kitâbü’l-Ensâb" müellifi Ebû Sa’d es-Sem’ânî, (562/1168)’nin babasının amcasının oğludur. Kâdî Ebü’l-Alâ’nın babası Ebü’l-Kâsım Ali Sem’ânî, ailesinin asıl vatani olan Merv’den ayrılarak Kirman’a yerleşir. Babası tarafından ilim için tekrar Merv’e gönderilen Kâdî Ebü’l-Alâ, Ebü’l-Muzaffer es-Sem’ânî’den fıkıh, Muhammed b. Müsâ b. Abdullah es-Sayfâr’dan da hadis dersi aldıktan sonra tekrar Kirman’a döner. Hayatı hakkında daha geniş bilgi için bkz. es-Sem’ânî, el-Ensâb, VII, 138-139.

Kirman'ın ilmî durumu hakkında toplayabildiğimiz bu bilgilerden hareketle netice olarak h. 5. asır ile 6. asrın başlarında çevresindeki büyük ilmî merkezlerine nisbetle Kirman'ın önemli bir ilim merkezi olmadığını söyleyebiliriz.

C. Tahsili

el-Kirmânî hakkında bilgi veren kaynaklar⁹³ onun tahsil hayatından hiç söz etmemişlerdir. İleride belirteceğimiz gibi o, vatani olan Kirman'dan hiç ayrılmamıştır.⁹⁴ Buradan hareketle el-Kirmânî'nin tahsilini Kirman'da yaptığını söyleyebiliriz. Tabakat müelliflerinden İbnü'l-Cezerî (833/1430) "el-Kirmânî'nin kimden okuduğunu bilmiyorum" diyerek hocalarını bilmediğini açıkça söylemektedir.⁹⁵ Tefsirinden sadece iki hocasının ismini tesbit edebildik. Bunlar da, Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman b. Ebü'l-Fazl en-Nisâbü'rî (öl. ?)⁹⁶ ve Şeyhülislâm Kâdî Cemâleddin Ebü'l-Meâlî (öl. ?)⁹⁷'dir. el-Kirmânî'nin bu hocalarından ne kadar ve nasıl istifade ettiği konusunda ise herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Müfessirimizin tahsil hayatının bilinmeyişi ile ilgili olarak burada iki ihtimalden söz etmek mümkündür. Birincisi, bu dönemde tâbakat müellifleri daha çok Bağdat ve Nisâbur gibi büyük ilim merkezlerinde bulunuyorlardı. el-Kirmânî ise bu merkezlerle uzak ve ilmi yönden bunlar kadar gelişmemiş memleketi olan Kirman dışına çıkmadığından bu merkezlerdeki tabakat müellifleri ile görüşmemiştir. Bu durum da onun tahsil hayatının gizli kalmasına sebep olmuştur. İkinci ihtimal ise, Abdülkâdir Ahmed Atâ'nın dediği gibi müfessirimizin belli bir üstada mensup olmaksızın kendi kendini yetiştirmiş olmasıdır. Abdülkâdir Ahmed Atâ bu hususta şunları söylemektedir: "el-Kirmânî'nin, kitabında (el-Burhân) hocalarından hiç birine işaret ettiğini göremiyoruz ki buradan ömrünün ne kadar olduğunu tesbit etmek mümkün olsun. Anlaşılan şudur ki, o, ilimde belli bir üstada mensub olmaksızın kendi kendini yetiştirmiş, kendisine ulaşan kitaplara öğrenci olmuştur. O, Yakût el-Hamevî (626/1228)'nin de vafettiği gibi hayret edilecek kadar parlak olan zekâsına güvenmiştir. Yakût el-Hamevî kendisine yetmiş veya yetirmemiştir. Fakat bize ulaşan eşsiz eseri (el-Burhân), zekâsının gerçekten hayret edilecek kadar parlak olduğunu göstermektedir."⁹⁸

D. Hocaları

Tâcü'l-Kurrâ hakkında bilgi veren tarayabildiğimiz kaynaklar hocaları hakkında hiç söz etmezler. Bunlardan sadece İbnü'l-Cezerî (833/1430), hocalarıyla ilgili olarak "kimden okuduğunu bilmiyorum"⁹⁹ ifadesiyle hocalarını bilmediğine işaret etmiştir. Bu sebeple tabakat kitaplarından hocalarını tesbit edemedik.

Tâcü'l-Kurrâ'nın hocaları hakkında bilgi bulabilmek ümidiyle hicrî 5. asır ile 6. asrın başlarında Kirman ve çevresindeki bölgelerde yaşayan ulaşabildiğimiz âlimlerin biyografilerini de taramımıza rağmen bu hususta maalesef bir sonuca ulaşamadık.

Başta "Lübâbü't-tefâsîr"¹⁰⁰ olmak üzere "Ğarâibü't-tefsîr ve 'acâibü't-te'vîl"¹⁰¹ ve "el-Burhân fî tevcihi müteşâbihî'l-Kur'ân"¹⁰² gibi eserlerindeki taramalarımızda da sadece iki hocasının adına rastlayabildik.

Eserlerinden tesbit ettiğimiz hocaları şunlardır:

93 Bkz. 1 numaralı dipnot.

94 Yakût el-Hamevî, Mu'cemü'l-üdebâ, XIX, 125; es-Safedî, a.g.e., XXV, vr. 77b.

95 Ğaye, II, 291.

96 el-Kirmânî, Lübâb, I, vr. 1⁶, 60^{a-b}.

97 el-Kirmânî, Lübâb, I, vr. 115^b.

98 el-Kirmânî, el-Burhân, (thk. Abdülkâdir Ahmed Atâ), s. 13 (Muhakkik mukaddimesi).

99 Ğaye, II, 291.

100 el-Kirmânî, anılan eser, Hacı Selim Ağa Ktp. Nurbânu Sultan böl. No: 28-29.

101 el-Kirmânî, a.e., Süil. Ktp. Yeni Cami böl. No: 60 ve Nûru Osmâniye Ktp. No: 583.

102 el-Kirmânî, a.e., (thk. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Beyrut, 1986.

1- Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman b. Ebü'l-Fazl en-Nîsâbü'rî (öl. ?)

Tâcü'l-Kurrâ el-Kirmânî, tefsirinin iki yerinde bu hocasının ismini zikretmiştir:

a) Fâtiha sûresinin başında; o, bu sûrenin isimlerini zikrederken söz konusu hocasından şu şekilde bahsetmektedir:

"eş-Şeyh el-İmam Tâcü'l-Kurrâ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- dedi ki: Bize Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman b. Ebü'l-Fazl en-Nîsâbü'rî'nin, ona da el-Vâhidî'nin, ona da es-Sa'lebî'nin anlattığına göre bu sûresinin on ismi vardır."¹⁰³

b) Âl-i İmrân sûresinin başında; el-Kirmânî, burada Ebû Sehl en-Nîsâbü'rî'nin ismini şu şekilde zikreder:

"eş-Şeyh el-İmam Burhâneddin Tâcü'l-Kurrâ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr -Allah kabrini nurlandırısın- dedi ki: Bize el-İmam Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman b. Ebü'l-Fazl en-Nîsâbü'rî, ona da Ali b. Ahmed el-Vâhidî anlattı ki..."¹⁰⁴ Bu ifadelerden el-Kirmânî'nin Ebû Sehl'den ders aldığı ve Ebû Sehl'in o dönemin önemli bir ilim merkezi olan Nîsâbur'da yetiştiği, büyük müfessir Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî (468/1075)'yi dinlediği anlaşılmaktadır.

İleride de bahsedeceğimiz gibi Tâcü'l-Kurrâ vatani olan Kirman'dan ayrılmamıştır.¹⁰⁵ Buradan hareketle onun Ebû Sehl en-Nîsâbü'rî ile Kirman'da görüşmüş olabileceğini söylemek mümkündür. Ancak Tâcü'l-Kurrâ'nın Ebû Sehl en-Nîsâbü'rî'ye talebeliğinin müddeti hakkında yeterli bir bilgiye sahip değiliz.

2- Şeyhülislâm Kâdî Cemâleddin Ebü'l-Meâlî (öl. ?)

Tarağımız kaynaklarda biyografisi hakkında her hangi bir bilgiye rastlayamadık. Ancak tarih kitaplarındaki kayıtlara göre o, Kirman meliklerinden İrañşah (494/1102)'ın tahttan indirilmesi ve öldürülmesi hususunda fetva veren âlimlerin başında yer almaktadır.¹⁰⁶ Daha önce de belirttiğimiz gibi bu hususta fetva verenlerden birisi de müfessirimiz el-Kirmânî'dir. Bu olay tarih kitaplarında şu şekilde yer almaktadır. Melik İrañşah'ın Bâtınlîliğe girmesiyle başlayan kötü tutumunu bölge halkı önce Ebü'l-Meâlî'ye bildirmiştir.¹⁰⁷ Ebü'l-Meâlî de devrin kâdı ve ileri gelen âlimleriyle beraber İrañşah'ın tahttan indirilmesi görüşünde birleşerek "Bir padişah islâm dini üzerine dinsizliği ve zındıklığı tercih ederse, her zaman onun kanı mübah olur" şeklinde fetvâ vermişlerdir.¹⁰⁸ Verilen bu fetvâ üzerine halk ayaklandırılmıştır.¹⁰⁹ Adamlarından bir grup ile emirlik sarayının damına sığınan İrañşah, Şeyhülislâm Ebü'l-Meâlî'ye "Bu işin önderleri ortadan kaldırıldılar. Ben de onlardan yüz çevirdim ve tövbe ediyorum, beni kurtarınız" diye haber göndererek şefaât dilemesine rağmen öldürülmesi için fetvâ verildiğinden pişmanlık bildiren bu sözleri bir fayda sağlamamıştır.¹¹⁰ Ebü'l-Meâlî'nin ünvanlarından muhtemelen müftülük ve kâdılık görevlerini birlikte yürüttüğü anlaşılmaktadır.¹¹¹ Şeyhülislâm ünvanının bulunması da kendisinin büyük bir âlim olduğuna işaret etmektedir.¹¹²

¹⁰³ el-Kirmânî, Lübbâb, I, vr 1^b.

¹⁰⁴ el-Kirmânî, Lübbâb, I, vr 60^{a-b}.

¹⁰⁵ Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-üdebâ, XIX, 125; es-Safedî, a.g.e., XXV, vr. 77^b.

¹⁰⁶ Nâsirüddin Münşî Kirmânî, Süntü'l-ülâ, 17; Hasan Yezdî, Câmi'ut-tevârih-i Haşenî, vr. 197^a; Efdaluddin Kirmânî, Bedâyi'u'l-ermân, 20.

¹⁰⁷ Merçil, Kirmân Selçukluları, 53.

¹⁰⁸ Efdaluddin Kirmânî, Bedâyi'u'l-ermân, 20.

¹⁰⁹ Merçil, Kirmân Selçukluları, 54.

¹¹⁰ Efdaluddin Kirmânî, Bedâyi'u'l-ermân, 21; Merçil, Kirmân Selçukluları, 54.

¹¹¹ Merçil, Kirmân Selçukluları, 187.

¹¹² Bu ünvan 4. hicret asrında (m. 10. asır) kullanılmış ve fukaha arasındaki ihtilaflı meseleleri halletmiş olan yüksek alim ve fakihlere ailem olmuştur. Osmanlılardan evvel Şeyhülislâm ünvanını almış bazı mümtaz şahsiyetler varsa da bunlar Osmanlılar da olduğu gibi ilmiye sınıfının yüksek resmî makamını ihraz etmiş zevat demek olmayıp ulemanın mercii de değillerdi. Fakat Ehl-i sünnet mezhebi kitap, sünnet, icma-ı ümmet, kıyas-ı fukaha üzere fetva

Müfessirimiz tefsirinin sadece bir yerinde (el-Mâide 5/24 âyetinin tefsiri esnasında) Şeyhülislâm Ebü'l-Meâlâ'den şu şekilde bahsetmektedir: "Ey Musa! Onlar orada buldukları müddetçe biz oraya asla girmeyiz. Şu halde sen ve Rabbin gidin savaşın. Biz burada oturacağız." dediler. Bu, onların küfrü ve edepsizliğidir. Bir görüşe göre âyetin takdiri: Sen (Mûsâ) git, Rabbin sana yardım edecektir. Bu görüşte zayıflık vardır. Şeyhülislâm Kâdî Ebü'l-Meâlî (Allah'ın rahmeti üzerinde olsun) nın şöyle dediğini işittim." "Rabbuke" kelimesiyle onların kastettikleri Hârûn'dur. Çünkü Hârûn yaş olarak Mûsâ'dan daha büyüktür.¹¹³ el-Kirmânî "Ğaraibü't-tefsîr ve 'acaibü't-tefsîr" isimli eserinde Ebü'l-Meâlî'nin bu görüşünü beğenmediğini ifade etmektedir.¹¹⁴

aynarlarda verilen bilgilerden Melik İrânşah'ın öldürülmesi sırasında Şeyhülislâm Ebü'l-Meâlî'nin Kirman'ın merkezi Berdesir'de bulunduğunu anlamaktayız.¹¹⁵ Fetva olayında önemli bir rolü bulunan Tâcü'l-Kurrâ¹¹⁶ ile bu sıralarda Berdesir'de görüşmüş olabileceklerini söyleyebiliriz. Tâcü'l-Kurrâ'nın, onu uzun süre talebesi olup olmadığını bilmiyoruz. Ondan uzun süre ders almış olabileceği gibi, onun bazı görüşlerini ilmi meclislerde dinlemiş de olabilir.

Müfessirimiz el-Kirmânî ile ilgili bilgi veren tabakat kitaplarında hocalarından hiç bahsedilmemesi ve kendisinin de eserlerinde iki hocasının dışında diğer hocalarından söz etmemesinin bir takım sebepleri olsa gerekir. Kanaatimizce Tâcü'l-Kurrâ'nın çevresindeki ilim merkezleriyle irtibatının olmaması, hicri 5. asır boyunca ve 6. asrın başlarında Kirman'ın hem siyasi ve hem de ilmî bakımdan hareketli olmayışı, ilmî hareketin Bağdat, Nîsâbur gibi büyük ilim merkezlerinde yoğunlaşması, coğrafi konumu bakımından Kirman'ın bu merkezlerle de irtibatsızlığı ve bunların neticesinde Tâcü'l-Kurrâ'nın dönemin meşhur âlimleriyle görüşmemesi, bu merkezlerde yaşayan tabakat müelliflerinin müfessirimiz hakkında geniş bilgi edinmemeleri gibi hususlar hocalarının az olması veya çok olsa bile tanınmamalarına sebep olmuştur.

İkinci bir ihtimal de Tâcü'l-Kurrâ'nın belirli bir üstâda mensup olmaksızın kendi kendini yetiştirmiş olmasıdır. Müellifimizin el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihi'l Kur'ân isimli eserinin tahkiki-yapan Abdülkâdir Ahmed Atâ müellifimiz hakkında bilgi verirken bu kanaata sahip olduğunu şu ifadeleriyle dile getirir. "el-Kirmânî'nin "el-Burhân"da hocalarından hiç birine işaret ettiğini görmüyoruz ki ömrünün ne kadar sürdüğünü tesbit edebilmek mümkün olsun. Anlaşılan şu ki, o, ilimde belli bir üstâda mensup olmadan kendi kendini yetiştirmiş, kendisine ulaşan kitaplara öğrenci olmuştur. Yâkût el-Hamevî (626/1228)'nin de anlattığı gibi o, hayret edilecek kadar parlak olan zekâsına güvenmiştir. Yâkût el-Hamevî kendisine yetişmiş veya yetişememiştir. Fakat bize ulaşan eşsiz eseri zekâsının gerçekten hayrete düşülecek kadar parlak olduğunu göstermektedir.¹¹⁷

E. Talebeleri

Kaynaklar, el-Kirmânî'nin yetiştirdiği talebeler hakkında da yeterli bilgi vermemektedirler. Sadece İbnü'l-Cezerî (833/1430), Nasr b. Ali (565/1169'da hayatta idi)'nin el-Kirmânî'den ders aldığı zikretmektedir.¹¹⁸ Nasr b. Ali eş-Şîrâzî hakkında bilgi veren kaynakların çoğu da hocasının Mahmûd b. Hamza el-Kirmânî olduğunu söylemektedir.¹¹⁹ Şu halde kaynaklardan el-Kirmânî'nin sadece bir talebesini öğrenmiş bulunuyoruz. el-Kirmânî bize ulaşan eserlerinde Nasr b. Ali eş-Şîrâzî dahil hiç bir talebesinden bahsetmemiştir. Şimdi bu talebesini tanımaya çalışalım:

vermek, şerî meseleleri halletmek selahiyetini haiz olan ve mesleğinde imam sayılan bazı büyük mütehasıs alimlere "Şeyhülislâm" ünvanı verilmiştir." (bkz. İsmâil Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, Ankara, 1965, s. 174.)

113 el-Kirmânî, Lübâb, I, vr. 115^b.

114 el-Kirmânî, Ğaraibü't-tefsîr, I, vr. 109^b. Sül. Ktp. Yeni Cami böl. No 60.

115 Merçil, Kirmân Selçukluları, 54.

116 Nâsirüddin Münşî Kirmânî, Sımtü'l-'ulâ, 17; Hasan Yezdî, Câmî'u't-tevârih-i Hasenî, vr. 197^a.

117 el-Kirmânî, el-Burhân (thk. Abdülkâdir Ahmed Atâ) Muhakkik mukaddimesi, 12.

118 Ğâye, II, 291.

119 Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-üdeba, XIX, 224; İbnü'l-Cezerî, Ğâye, II, 337; es-Süyûfî, Buğye, II, 314; ed-Dâvûdî, Tabakât, II, 345; Kehhâle, Mu'cem, XIII, 90; Bilmen, Tefsir Tarihi, II, 487; Kays Âl-i Kays, el-İrâniyyün ve'l-edebul-'Arabî, I, 278.

Ebû Abdullah Nasr b. Ali b. Muhammed eş-Şîrâzî, el-Fesevî el-Fârisî (H. 565/M 1169 yılında hayatta idi.)¹²⁰

Tefsir, kıraat ve nahiv ilimlerinde mütehasşis olan Nasr b. Ali eş-Şîrâzî, İbn-i Ebî Meryem diye tanınmakta, Fahreddin ve Sadrulislâm lakapları ile de anılmaktadır. Şîraz şehrinin hatipliğini yapan bu ilim adamı, şehrin en yüksek hafîbi, âlimi ve edîbi kabul edilmiş, dînî meseleler ve edebiyata ait müşkil hususlarda kendisine müracaat edilmiştir. H.565/ M.1169 yılında hayatta olduğu bildirilen bu zâtnın vefat tarihi keşin olarak bilinmemektedir.¹²¹

Başlıca eserleri şunlardır:

- 1- el-Keşf ve'l beyân fî tefsîri'l-Kur'ân.¹²² Sekiz ciltlik bir tefsirdir.¹²³
- 2- el-Mûdih fi'l-kıraâti's-semân.¹²⁴
- 3- el-Efsâh fî şerhi'l-izâh.¹²⁵ Bu eser Ebû Ali el-Fârisî (377/987)'nin "el-Îzâh" isimli eseri üzerine Nasr b. Ali eş-Şîrâzî tarafından yazılmış bir şerhtir.¹²⁶
- 4- "Uyûnu't-tasrif.¹²⁷
- 5- el-Müntekâ fî şevazzi'l-kırâe.¹²⁸
- 6- el-ifrâd fî şerhi'l-İrşâd.¹²⁹

Nasr b. Ali eş-Şîrâzî, müfessirimiz Tâcü'l-Kurrâ'nın "Lübâbü't-tefâsîr"¹³⁰ "et-Teysîr fî't-tefsîr"¹³¹ ve "el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihî'l-Kur'ân"¹³² isimli eserlerini bizzat kendisinden rivâyet etmiştir.

el-Kâdî Sirâcüddin Mükerrrem b. el-Alâ b. Nasr b. Sehl el-Fâlî (621/1224)¹³³ ve el-Kâdî Mecdüddin İsmâil b. Nîkrûz (öl. ?)¹³⁴ gibi âlimler kendisinden ders almışlardır. Muhammed b.

¹²⁰ Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-üdebâ, XIX, 224-225; Cemâleddin Ebü'l-Hasan Ali b. Yûsuf el-Kiftî, İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât, (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim) Kahire, 1369-1374 h./ 1950-1955 m., III, 345; Mu'inuddin Ebü'l-Kâsım Cüneyd el-Ömerî eş-Şîrâzî, Şeddü'l-izâr fî hattî'evzâr 'an züvvâri'l-mezâr (nşr. ve açıklamalar Muhammed el-Kazvinî ve Abbâs İkbâl). Tahran, 1328, 406-407; es-Safedî, el-Vâfî bi'l-vefeyât, XXVII, vr. 32^a; İbnü'l-Cezerî, Ğâye, II, 337; es-Süyûtî, Buğye, II, 314; ed-Dâvûdî, Tabakât, II, 345; el-Bağdâdî, Hediyyetü'l-ârifin, II, 491; Kehhâle, Mu'cem, XIII, 90; ez-Ziriklî, el-A'lâm, VIII, 347-348; Bilmen, Tefsir Tarihi, II, 487; Brockelmann, GAL, Suppl. I, 724; Kays Âl-i Kays, el-İrâniyyûn ve'l-edebü'l-'Arabî, I, 278.

¹²¹ Mu'inuddin eş-Şîrâzî vefat tarihini 600/1203'den sonra gösterirken (bkz. Şeddü'l-izâr, 407) Bağdatlı İsmâil Paşa bu tarihi 567/1166 olarak göstermektedir.

¹²² Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-üdebâ, XIX, 224; el-Kiftî, İnbâhü'r-ruvât, III, 345; eş-Şîrâzî, Şeddü'l-izâr, 406; es-Safedî, el-Vâfî bi'l-vefeyât, XXVII, vr. 32^a; es-Süyûtî, Buğye, II, 314; ed-Dâvûdî, Tabakât, II, 345; Kâtib Çelebi, Keşf, I, 347; el-Bağdâdî, Hediyyetü'l-ârifin, II, 491; ez-Ziriklî, el-A'lâm, VIII, 348; Kehhâle, Mu'cem, XIII, 90; Bilmen, Tefsir Tarihi, II, 487; Kays Âl-i Kays, el-İrâniyyûn ve'l-edebü'l-'Arabî, II, 363.

¹²³ eş-Şîrâzî, Şeddü'l-izâr, 406; Kehhâle, Mu'cem, XIII, 90.

¹²⁴ eş-Şîrâzî, Şeddü'l-izâr, 406; İbnü'l-Cezerî, Ğâye, II, 337; Kâtib Çelebi, Keşf, II, 1905; el-Bağdâdî, Hediyyetü'l-ârifin, II, 491; ez-Ziriklî, el-A'lâm, VIII, 348; Kehhâle, Mu'cem, XIII, 90; Brockelmann, GAL Suppl. I, 724; Kays Âl-i Kays, el-İrâniyyûn ve'l-edebü'l-'Arabî. Bu eserin yazma nüshaları için bkz. Sül. Ktp. Fâtih böl. No: 63, Râğıp Paşa Ktp. No: 16. Bu nüsha 551/1156 yılında bizzat müellif tarafından yazılmış olan nüshadır.

¹²⁵ eş-Şîrâzî, Şeddü'l-izâr, 406; Kehhâle, Mu'cem, XIII, 90.

¹²⁶ el-Kiftî, İnbâhü'r-ruvât, III, 345; es-Safedî, el-Vâfî bi'l-vefeyât, XXVII, vr. 32^a; es-Süyûtî, Buğye, II, 314; ed-Dâvûdî, Tabakât, II, 345; el-Bağdâdî, Hediyyetü'l-ârifin, II, 491; Kâtib Çelebi, Keşf, I, 212; ez-Ziriklî, el-A'lâm, VIII, 348; Kehhâle, Mu'cem, XIII, 90; Bilmen, Tefsir Tarihi, II, 487; Kays Âl-i Kays, a.g.e., II, 363.

¹²⁷ eş-Şîrâzî, Şeddü'l-izâr, 406; Kehhâle, Mu'cem, XIII, 90.

¹²⁸ Nasr b. Ali b. Muhammed eş-Şîrâzî, el-Mûdih fi'l-kıraâti's-semân, vr 1^b. Sül. Ktp. Fâtih böl. No: 63; eş-Şîrâzî, a.g.e., 406; Kehhâle, Mu'cem, XIII, 90.

¹²⁹ eş-Şîrâzî, a.g.e., 406.

¹³⁰ eş-Şîrâzî, Şeddü'l-izâr, 447.

¹³¹ eş-Şîrâzî, Şeddü'l-izâr, 406.

¹³² el-Kirmânî, el-Burhân, vr. 1^b. Sül. Ktp. Ayasofya böl. no: 0178.

¹³³ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. eş-Şîrâzî, Şeddü'l-izâr, 441-443.

¹³⁴ eş-Şîrâzî, Şeddü'l-izâr, 406.

Nasr el-Mukrî el-İsfahânî (öl. ?) Tâcü'l-Kurrâ'nın "el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihi'l-Kur'ân" isimli eserini Nasr b. Ali eş-Şîrâzî'den rivâyet etmiştir.¹³⁵

Kaynaklarda göremeyip sadece yazmalarla ilgili bir dergide¹³⁶ rastladığımız Nasr b. Ali eş-Şîrâzî'ye nisbet edilen "et-Tıbyân fî tefsiri'l-Kur'ân" isminde Tunus Dâru'l-Kütubi'l-vatanıyye 13844 numarada 195 varak olarak bulunan bir eser varsa da bu eserin yukarıda ismini zikrettiğimiz tefsirin bir bölümü olma ihtimali olduğu gibi değişik bir eser olma ihtimali de vardır. Elimizde bu konuda kesin bir bilgi bulunmadığından söz konusu eseri Nasr b. Ali eş-Şîrâzî'nin eserleri arasında ayrıca zikretmedik.

Nasr b. Ali eş-Şîrâzî ile hocası Tâcü'l-Kurrâ arasında bir takım ortak özelliklerin bulunduğu açıkça görülmektedir. Bunların başında her iki müellifin de nahiv ve kıraat ilimlerinde ihtisas sahibi olmaları ve bu yönleriyle bilinmeleri, tefsir, kıraat ve nahiv ile ilgili eserleriyle tanınmaları gelmektedir.

"Şeddü'l-îzâr" isimli eserde, Ebû Abdullah Ömer b. Ebû Necîb eş-Şîrâzî (öl. ?)¹³⁷'nin Tâcü'l-Kurrâ'dan rivâyette bulunduğu zikredilmektedir.¹³⁸ Fakat Ebû Abdullah Ömer b. eş-Şîrâzî'nin müfessirimizin bizzat talebesi olduğuna dair elimizde kesin bir bilgi mevcut değildir.

Nahiv, kıraat ve tefsir sahalalarında mütehassıs bir ilim adamı olan Tâcü'l-Kurrâ el-Kirmânî'nin kaynaklarda sadece bir talebesinin zikredilmiş olması hususu değerlendirildiğinde şu ihtimallerden söz edilebilir:

1- Müfessirimiz Tâcü'l-Kurrâ, talebe yetiştirmekten daha çok eser te'lif etmeye önem vermiştir.

2- Müfessirimiz çok talebe de yetiştirmiş olabilir. Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi yaşadığı bölge olan Kirman'ın büyük ilim merkezlerine uzak olması, kendisinin de bu bölgeden ayrılmayı ve tabakat müelliflerinin söz konusu bölgeden fazla haberdar olmamaları gibi sebepler talebelerinin bilinmemesine neden olabilir.

3- İlmî faaliyetler daha çok büyük ilim merkezlerinde yoğunlaştığından ilim elde etmek isteyenler de ilim için önce bu bölgeleri tercih etmişlerdir. Kirman'ın önemli bir ilim merkezi olmaması, özellikle Kirman dışındaki talebelerin ilim öğrenmek için Kirman'ı pek tercih etmemelerine sebep teşkil etmiş olabilir.

F. Seyahatleri

Tabakat müelliflerinden Yâkut el-Hamevî (626/1228), Tâcü'l-Kurrâ el-Kirmânî ile ilgili bilgi verirken onun vatanından hiç ayrılmadığını ve seyahatte bulunmadığını zikretmektedir.¹³⁹ es-Süyûtî (911/1505)¹⁴⁰, ed-Dâvûdî (945/1538)¹⁴¹, Âdil Nüveyhiz¹⁴² Kays Âl-i Kays¹⁴³, Yâkut el-Hamevi'nin bu sözünü her hangi bir ilavede bulunmaksızın aynen nakletmektedirler. Selahaddin es-Safedî (764/1363) ise Yâkut el-Hamevi'den, daha açık bir ifade ile Tâcü'l-Kurrâ'nın Kirman'da ikamet ettiğini ve vefat edinceye kadar da buradan hiç ayrılmadığını söylemektedir.¹⁴⁴

¹³⁵ el-Kirmânî, el-Burhân, vr. 1^b. Sül. Ktp. Ayasofya böl. no: 0178.

¹³⁶ Mecelletü ma'hedî'l-mahtûâtî'l-'arabiyye, c.1. sayı. 27, Küveyt, 1983.

¹³⁷ Hakkında bilgi için bkz. eş-Şîrâzî, Şeddü'l-îzâr, 402.

¹³⁸ Mu'înüddin eş-Şîrâzî, a.g.e., 402.

¹³⁹ Mu'cemü'l-üdebâ, XIX, 125.

¹⁴⁰ Buğye, II, 277.

¹⁴¹ Tabakât, II, 312.

¹⁴² Mu'cemü'l-müfessirin, II, 662.

¹⁴³ el-İrâniyyûn ve'l-edebü'l-'Arabî, I, 278.

¹⁴⁴ el-Vâfi bi'l-vefeyât, XXV, vr.77^b.

Tâcü'l-Kurrâ hakkında bilgi veren diğer kaynaklar¹⁴⁵ onun seyahatları ile ilgili olarak hiç bir şey zikretmemektedirler. Bunlardan sadece Ömer Nasuhi Bilmen (1391/1971), "Büyük Tefsir Tarihi" isimli eserinde onun bir aralık vatanından ayrıldığını söylemektedir.¹⁴⁶

Müfessirimiz Tâcü'l-Kurrâ'nın geniş ilmî seviyesine rağmen, pek tanınmayışı, ilmî çevrelerde şöhret bulmayışı v.b. sebebler, Yâkût el-Hamevî ve es-Safedî'nin el-Kirmânî'nin memleketinden hiç ayrılmadığı şeklindeki görüşlerini doğrulayan hususların başında yer almaktadır.

G. Ölümü

Selâhaddin es-Safedî (764/1363)'nin verdiği bilgilere göre, Tâcü'l-Kurrâ Kirman'da ölmüştür. es-Safedî'nin ifadesi şu şekildedir:

"Tâcü'l-Kurrâ Kirman'da ikâmet ediyordu. H. 500 yılı dolaylarındaki vefatına kadar da buradan ayrılmadı."¹⁴⁷ Bazı tabakat müelliflerinin¹⁴⁸, Tâcü'l-Kurrâ el-Kirmânî'nin memleketinden hiç ayrılmadığı şeklinde zikrettikleri görüş, es-Safedî'nin bu sözünü desteklemektedir.

el-Kirmânî'nin ölüm tarihi tam olarak belli değildir. Yâkût el-Hamevî (626/1228),¹⁴⁹ İbnü'l-Cezerî (833/1430),¹⁵⁰ es-Süyûtî (911/1505),¹⁵¹ ed-Dâvûdî (945/1538),¹⁵² Kâtib Çelebi (1067/1637),¹⁵³ Ömer Rızâ Kehhâle,¹⁵⁴ Brockelmann,¹⁵⁵ Ömer Nasuhi Bilmen,¹⁵⁶ Ahmed Atıyyetullah¹⁵⁷ müfessirimizin 500/1106 yılı dolaylarında hayatta olduğunu ve bu tarihten sonra vefat ettiğini belirtirlerken, es-Safedî (764/1363)¹⁵⁸ ve Bağdatlı İsmail Paşa¹⁵⁹ 500/1106 yılı dolaylarında öldüğünü söylemektedir. Ali Şevâh İshak¹⁶⁰ müellifimizin ölüm tarihini 505/1111 olarak gösterirken, ez-Ziriklî¹⁶¹, "el-Burhan" isimli eserinin tahkikini yapan Abdülkâdir Ahmed Atâ¹⁶² ve İranlı müelliflerin biyografileri hakkında yeni bir çalışma yapmış olan Kays-Âl-i Kays¹⁶³ ise, söz konusu bu tarihi 505/1111 dolayları şeklinde vermişlerdir.

Bu bilgilerden hareket ederek şu sonuca varabiliriz. Tâcü'l-Kurrâ, tabakat müelliflerinin ittifakına göre 500/1106 yılından sonra ölmüştür. Ali Şevâh İshak'ın neye dayanarak müellifin vefat tarihini 505/1111 olarak gösterdiğini bilemiyoruz. Belki de ez-Ziriklî, Abdülkâdir Ahmed Atâ ve Kays Âl-i Kays Tâcü'l-Kurrâ'nın vefatı ile ilgili kesin tarih vermekten çekindikleri için ihtimal

¹⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, Ğâye, II, 291; Kâtib Çelebi, Sülemü'l-vüsûl, II, vr. 237^a; el-Bağdâdî, Hediyetü'l-'ârifin, II, 402; el-Hânsârî, a.g.e., 715; Brockelmann, GAL Suppl. I, 732; Kehhâle, Mu'cem, XII, 161; ez-Ziriklî, el-A'lâm, VII, 168; Ahmed Atıyyetullah, a.g.e., I, 422.

¹⁴⁶ Bkz. Bilmen, a.g.e., II, 460. Bilmen'in bu bilgiyi nereden aldığını tesbit edemedik. Bilmen, sözünü ettiğimiz bilgiyi verdikten sonra kaynak olarak "Buğyetü'l-vu'ât", "Keşfü'z-zunûn" ve "Ğâyetü'n-nihâye" isimli eserleri zikreder. Her üç eserde de bu şekilde bir bilgi bulunmamaktadır. Hatta "Buğyetü'l-vu'ât" ta verilen bilgi, Bilmen'in bu görüşünün aksinedir. bkz. es-Süyûtî, Buğye, II, 277.

¹⁴⁷ el-Vâfi bi'l-vefeyât, XXV, vr. 77^b.

¹⁴⁸ Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-üdebâ, XIX, 125; es-Süyûtî, Buğye, II, 277; ed-Dâvûdî, a.g.e., II, 312; Âdil Nüveyhiz, a.g.e., II, 662; Kays Âl-i Kays, a.g.e., I, 278.

¹⁴⁹ Mu'cemü'l-üdebâ, XIX, 125.

¹⁵⁰ Ğâye, II, 291.

¹⁵¹ Buğye, II, 277.

¹⁵² Tabakât, II, 312.

¹⁵³ Keşf, II, 1197.

¹⁵⁴ Mu'cem, XII, 161.

¹⁵⁵ GAL, I, 412, GAL Suppl. II, 732.

¹⁵⁶ Tefsir Tarihi, II, 460.

¹⁵⁷ el-Kâmûsü'l-İslâmî, I, 422.

¹⁵⁸ el-Vâfi bi'l-vefeyât, XXV, vr. 77^b.

¹⁵⁹ Hediyetü'l-'ârifin, II, 402.

¹⁶⁰ Ali Şevâh İshak, Mu'cemü musannefâtü'l-Kur'ânî'l-Kerîm, Riyad, 1984, III, 281.

¹⁶¹ el-A'lâm, VII, 168.

¹⁶² el-Kirmânî, el-Burhân, I.

¹⁶³ el-İrânîyyûn ve'l-edebü'l-'Arabî, I, 278.

ifade eden 505/1111 dolayları şeklinde bir tarih vermeyi daha uygun görmüşlerdir. Kanaatimize göre sözünü ettiğimiz ihtimal ifade eden 505/1111 dolayları şeklindeki tarih, bu yönüyle zikrettiğimiz görüşlerin arasından doğruya en yakın olanıdır.

II. İLMÎ ŞAHSİYETİ

A. Genel

Hicri beşinci asır ile altıncı asrın başlarında yaşamış olan Tâcü'l-Kurrâ, bu dönemde, hayatını sürdürdüğü bölge olan Kirman'ın önde gelen âlimlerindedir.¹⁶⁴

Bütün kaynakların ittifakla zikrettiği ve kendisiyle de tanındığı "Tâcü'l-Kurrâ" lakabı kıraat ilmindeki üstünlüğünden dolayı kendisine verilmiş ilmî bir lakaptır.¹⁶⁵ Bu ünvan ile şöhret bulması kıraat ilmi sahasında büyük otorite olması sebebiyledir.

el-Kirmânî'nin biyografisinden bahseden müelliflerin çoğu¹⁶⁶ ihtisasının kıraat, nahiv ve tefsir sahalarda yoğunlaştığını belirtirken, bazıları bu sahanın içerisine fıkıh¹⁶⁷ ve sarf¹⁶⁸ ilimlerini de ilave etmişlerdir. Başta tefsiri olmak üzere incelediğimiz eserleri ve özellikle te'lif ettiği eserlerin bu sahalarda oluşu tabakat müelliflerinin bu sözlerini teyid etmektedir.

Tâcü'l-Kurrâ hakkında bilgi veren bazı müellifler, onun kıvrak zekalı, ince anlayışlı, araştırmacı ve güvenilir bir ilim adamı olduğunu söylemektedirler.¹⁶⁹ Bunlardan Tâcü'l-Kurrâ'nın yaşadığı asra en yakın olan Yakut el-Hamevi (626/1228), "Tâcü'l-Kurrâ şaşılacak derecede kıvrak bir zekaya ve güzel hüküm çıkarma yeteneğine sahipti" demektedir.¹⁷⁰ Yakut el-Hamevi'nin bu ifadesini, es-Safedi (764/1363),¹⁷¹ es-Suyuti (911/1505),¹⁷² ed-Davudi (945/1538),¹⁷³ Âdil Nüveyhiz¹⁷⁴ Kays Âl-i Kays¹⁷⁵ aynen nakletmişlerdir.

Yine bu müelliflerden kıraat ilmi sahasında büyük otorite kabul edilen İbnü'l-Cezeri (833/1430) müfessirimizin ilmî yönünü şu şekilde dile getirmiştir. "Tâcü'l-Kurrâ güvenilir (sika), araştırmacı (muhakkik) yüksek ilmî mevki sahibi büyük bir imamdır."¹⁷⁶ Müfessirimizin ilmî yönü ile ilgili bildirilen bu özelliklerinin yanında onun aynı zamanda takva sahibi bir kişi olduğu da bildirilmektedir.¹⁷⁷

Müfessirimizin ilmî kabiliyet ve gücünü ortaya koyan bu ifadelerin yanında o, "Ğarâibü't-tefsîr" isimli eserinde sakındırmak maksadıyla bir takım çirkin sözleri naklettiğinden dolayı ez-Zirikli tarafından tenkid edilmiştir. ez-Zirikli bu hususta şunları söylemektedir: "Tâcü'l-Kurrâ, kıraat ilminde âlimdir. Tefsirde ise sakındırmak gayesiyle çirkin bazı sözler nakletmiştir. Halbuki

¹⁶⁴ Nâsirüddin Münşî Kirmânî, Sımtü'l-'ulâ, 17; Hasan Yezdi, Câmi'u't-tevârih-i Hasenî vr. 197^a.

¹⁶⁵ Ahmed Atıyyetullah, a.g.e., I, 422.

¹⁶⁶ Yakût el-Hamevî, Mu'cemü'l-üdebâ, XIX, 125; es-Safedi, a.g.e., XXV, vr. 77^b; es-Süyûfî, Buğye, II, 277; ed-Dâvûdî, II, 312; el-Bağdâdî, Hediyyetü'l-'ârifin, II, 402; Kehhâle, Mu'cem, XII, 161; ez-Zirikli, a.g.e., VII, 168; Ahmed Atıyyetullah, a.g.e., I, 422; Kays Âl-i Kays, a.g.e., I, 278; Âdil Nüveyhiz, a.g.e., II, 662; Bilmen, a.g.e., II, 460.

¹⁶⁷ Kâtib Çelebi, Keşf, II, 1197; Kehhâle, Mu'cem, XII, 161; Ahmed Atıyyetullah, a.g.e., I, 422.

¹⁶⁸ Kehhâle, Mu'cem, XII, 161.

¹⁶⁹ Yakût el-Hamevî, Mu'cemü'l-üdebâ, XIX, 125; İbnü'l-Cezerî, Ğaye, II, 291.

¹⁷⁰ Mu'cemü'l-üdebâ, XIX, 125.

¹⁷¹ el-Vâfi bi'l-vefeyât, XXV, vr. 77^b.

¹⁷² Buğye, II, 277.

¹⁷³ Tabakât, II, 312.

¹⁷⁴ Mu'cem, II, 662.

¹⁷⁵ el-İrâniyyûn ve'l-edebü'l-'Arabî, I, 278.

¹⁷⁶ Ğaye, II, 291.

¹⁷⁷ Sımtü'l-'ulâ, 17.

bunları nakletmemesi daha uygundu.¹⁷⁸ Bu hususta es-Suyûtî (911/1505)¹⁷⁹ Taşköprizâde (968/1560)¹⁸⁰ Kâtib Çelebi (1067/1656)¹⁸¹ ise şunları söylemektedir. Mahmûd b. Hamza el-Kirmânî "el-'Acâib ve'l-ğarâib" adlı iki ciltlik bir eser te'lif etmiş, burada âyetlerin manaları hakkında bir takım asılsız görüşler nakletmiştir. Bunlara güvenmek doğru değildir. Ancak tehlikesini göstermek amacıyla zikredilebilir. Taşköprizâde ayrıca el-Kirmânî'nin bu görüşleri, tehlikesinden sakındırmak amacıyla naklettiğini de belirtmiştir.¹⁸²

B. Mezhebi

1. İtikadda Mezhebi

Kaynaklar¹⁸³ el-Kirmânî'nin itikâdî mezhebi hakkında biç bir bilgi vermemektedirler. Ancak tefsiri incelendiğinde O'nun Ehl-i bid'at mezheplerinin görüşlerini red ettiği, Ehl-i sünnet'in görüşlerini savunduğu kolayca görülür. Bu da onun Ehl-i sünnet yolunu takip ettiğini gösteren en büyük delildir. Ayrıca daha önce de belirttiğimiz gibi inançları sahih bir çevrede yetişen müfessirimiz, Kirman'da Bâtınlığın yayılmasını önlemek amacıyla söz konusu mezhebin buradaki kuvvetli destekçisi ve mensubu Melik İrânşah'ın öldürülmesinde fetva verenlerin başında yer alması¹⁸⁴, onun aynı zamanda iyi bir Ehl-i sünnet müdafii olduğunu da göstermektedir.

el-Kirmânî'nin Ehl-i sünnet mensubu olduğu tefsirinde ifade ettiği şu görüşlerden de anlaşılmaktadır:

el-Kirmânî el-En'âm 6/103, el-A'râf 7/143, Kâf 50/35, el-Kiyâme 75/23'deki âyetlerin tefsirlerinde Allah'ın âhirette görüleceğini zikretmektedir.¹⁸⁵ Ehl-i sünnetin görüşü de bu şekildedir.¹⁸⁶

el-Kirmânî, el-Bakara 2/24. âyetin tefsirinde¹⁸⁷ cehennem, el-Bakara 2/35. âyetin tefsirinde¹⁸⁸ cennetin yaratılmış olduğunu zikrettikten sonra Ehl-i sünnet'in görüşünün de bu şekilde olduğunu açıkça belirtmektedir. Ehl-i sünnete göre cennet ve cehennem şu anda yaratılmış bulunmaktadır.¹⁸⁹

el-Kirmânî, el-Mü'min 40/46. ve Nûh 71/25. âyetlerinin tefsirlerinde söz konusu âyetlerin kabir azabının varlığına delil olduğunu söylemektedir.¹⁹⁰ Ehl-i sünnetin görüşü de bu şekildedir.¹⁹¹

¹⁷⁸ el-A'lâm VII, 168

¹⁷⁹ Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Süyûtî, el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut, ty. II, 238

¹⁸⁰ Ahmed b. Mustafa b. Halil Taşköprizâde, Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âtî'l-'ulûm, (trc. ve thk. Kâmil Kâmil Bekrî, Abdü'l-vehhâb Ebû'n-Nûr), Kahire, 1968, II, 87.

¹⁸¹ Keşf, I, 432.

¹⁸² Miftâhu's-sa'âde, II, 87.

¹⁸³ Bkz. I Numaralı dipnot

¹⁸⁴ Nâsırüddin Münşî Kirmânî, Sımtü'l-'ulâ, 17; Hasan Yezdî, a.g.e., vr. 197^a.

¹⁸⁵ el-Kirmânî, Lübâb I, vr. 142^a, 161^b, II, vr. 210^a, 287^a.

¹⁸⁶ Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâil el-Eş'arî, el-İbâne 'an 'usûli'd-diyâne, Medine 1409 h. s. 65-84; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîc (thk. Fethullah Huleyf) İstanbul, 1979, 77-78.

¹⁸⁷ el-Kirmânî, Lübâb I, vr. 9^a.

¹⁸⁸ el-Kirmânî, Lübâb I, vr. 11^b.

¹⁸⁹ Ebû Yûsr Muhammed Pezdevî, Ehl-i Sünnet Akâidi, (trc. Şerafeddin Gölcük) İstanbul, 1980, 237; Nureddin Ahmed b. Mahmûd b. Ebû Bekir es-Sâbûnî, el-Bidâye fî 'usûli'd-dîn (thk. Bekir Topaloğlu) Dimeşk, 1979, 92.

¹⁹⁰ el-Kirmânî, Lübâb II, vr. 160^b.

¹⁹¹ Pezdevî, a.g.e., 235; es-Sâbûnî, el-Bidâye, 91.

el-Hadîd 57/10. âyetin tefsirinde Hz. Ebû Bekir'in faziletine dair açık bir delil olduğunu belirtmektedir.¹⁹² el-Furkân 25/25 âyetinin tefsirinde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e buğzedene lânet eder ve bu görüşte olanlara bedduâda bulunur.¹⁹³

el-Kirmânî'nin tefsirinin tetkikinden onun itikatta Mâtürîdî mezhebine mensup olduğu anlaşılmaktadır. Tefsirinde söz konusu bu mezhebden hiç söz etmemekle beraber bazı âyetlere getirdiği yorumları ve tercihleri Mâtürîdiyye esaslarına göre yapılmıştır. el-Kirmânî'nin Mâtürîdî mezhebini benimsediğini şu misâllerle gösterebiliriz.

Misâl 1. el-Kirmânî "Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmeyeceği şeyi yüklemeyin..."¹⁹⁴ meâlindeki âyetin tefsirinde beş ayrı görüşü zikrettikten sonra "Ey Rabbimiz! Gücümüzün yetmediği şeyi bize teklif etmeyin" şeklindeki âyet yorumunu tercih eder.¹⁹⁵ Müfessirimizin bu tercihi, Mâtürîdî mezhebine uygundur.¹⁹⁶ Çünkü Allah'ın kullarına gücü yetmeyeceği şeyleri teklif etmesi Mâtürîdî mezhebine göre caiz olmayıp, söz konusu teklif Eş'arî mezhebine göre caizdir.¹⁹⁷

Misâl 2. el-Kirmânî Yûsuf 12/109. ve en-Nahl 16/43. âyetlerinin tefsirlerinde Allah'ın kadınlardan peygamber göndermediğini zikretmektedir.¹⁹⁸ Müfessirimizin bu açıklaması, Mâtürîdî mezhebine uygundur. Zira bu mezhebe göre erkek olmak peygamberliğin şartlarındandır.¹⁹⁹ Eş'arî mezhebine göre ise, peygamber olmak için erkek olmak şart değildir. Kadından da peygamber olabilir.²⁰⁰

Verdiğimiz bu misâllerden de anlaşılacağı gibi Müfessirimiz itikatta Mâtürîdî mezhebini benimsemiştir.

2. Amelde Mezhebi

el-Kirmânî hakkında bilgi veren bazı müellifler²⁰¹ onun amelde Şâfiî mezhebine tâbi olduğunu söylemektedirler. Ancak tefsiri incelendiğinde el-Kirmânî'nin amelde Hanefî mezhebine bağlı olduğu anlaşılmaktadır.²⁰² Tefsirinde söz konusu bu mezhebden hiç söz etmemekle beraber âyetlere getirdiği fikhî açıklamalar Hanefî mezhebine uygun yapılmıştır. el-Kirmânî'nin amelde Hanefî mezhebine bağlı olduğunu tefsirinden aldığımız şu misâllerle gösterebiliriz.

192 el-Kirmânî, Lübâb II, vr. 238^b.

193 el-Kirmânî, Lübâb II, vr. 44^b.

194 el-Bakara, 2/286.

195 el-Kirmânî, Lübâb I, vr. 60^a.

196 el-Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd, 266; Pezdevî, Ehl-i Sünnet Akâidi, 177; es-Sâbûnî, el-Bidâye, s. 69; Şerâfeddin Gölcük, Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri, İstanbul, 1979, s. 292.

197 İsmâil Hakkı İzmirli, (Sad. Sabri Hizmetli), Yeni İlmî Kelâm, Ankara, 1981, 72; Gölcük, Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri, 292; Lübâbü't-tefâsîr'de bu bilgilerin zikredildiği sayfanın kenarına düşürülen şerhte de Eş'arî mezhebini bu görüşü mezhebin ismi de zikredilmek suretiyle belirtilmektedir. (bkz. I, vr. 60^a)

198 el-Kirmânî, Lübâb I, vr. 236^b, 260^b.

199 Şerâfeddin Gölcük, İslam Akaidi, Konya 1989, 135.

200 Süleyman Uludağ, Kalam İlmî ve İslam Akaidi, İstanbul, 1982, 44-45.

201 Kâtib Çelebi, Keşf, I, 241, II, 1541; el-Bağdâdî, Hediyyetü'l-'ârifîn, II, 402; Kehhâle, Mu'cem, XII, 171; Bilmen, Tefsir Târîhi, II, 460.

202 Tefsirinden Hanefî mezhebini benimsediği anlaşılan el-Kirmânî'nin bazı müellifler tarafından Şâfiî mezhebine bağlı gösterilmesi ile ilgili bir hususu belirtmek gerekir ki, o da yaptığımız tesbite göre el-Kirmânî ile ilgili bilgi verenler arasında el-Kirmânî'nin Şâfiî olduğunu söyleyen ilk müellif Kâtib Çelebi'dir. Ondan önceki müellifler el-Kirmânî'nin amelî mezhebi ile ilgili hiçbir şey zikretmemişlerdir. (bkz. Yâkût el-Hamevî, Mu'cem-üdebbâ, XIX, 125. es-Safedî, a.g.e., XXV, vr. 77^b; İbnü'l-Cezerî, Gâye, II, 291; es-Süyûtî, Buğye, II, 277-278; ed-Dâvûdî, Tabakât, II, 312.) Hatta Kâtib Çelebi'nin kendisi de "Süllemü'l-vüsûl" isimli tabakat kitabında el-Kirmânî'nin amelî mezhebini kaydetmemiştir. (bkz. II, vr. 238^a.) "Keşfü'z-Zunûn" adlı eserinde el-Kirmânî'nin Şâfiî olduğunu kaydeden (bkz. I, 241, II, 1541) Kâtib Çelebi, aynı eserin başka yerinde ise onun Hanefî olduğunu kaydetmektedir. (bkz. a.g.e., II, 1437) Bu bir çelişkidir. Kâtib Çelebi'den sonra gelen Bağdatlı İsmâil Paşa (1339/1920) (bkz. a.g.e., II, 402), Ömer Nasuhi Bilmen (1392/1971) (bkz. a.g.e., II, 460), Ömer Rızâ Kehhâle (bkz. a.g.e., XII, 161) gibi müellifler de herhalde bu çelişkiye dikkat etmeksizin Kâtib Çelebi'nin bir kaydına dayanarak el-Kirmânî'nin mezhebini Şâfiî olarak vermişlerdir.

Misâl 1. Müfessirimiz "Ey İman edenler. Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirsek- lere kadar ellerinizi ve başınızı meshedip, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp oldunuz ise boy abdesti alın..."²⁰³ meâlindeki âyetin tefsirinde abdestin farzlarının dört olduğunu söyle- mektedir. Başın meshedilmesini açıklarken farz olan miktarın dörtte bir olduğunu, başın bütünü- nü tam olarak meshetmenin gerekli olmadığını, dörtte birden daha azını meshetmekle de iktifa edile- meyeceğini söylemektedir. Gusül almayı da ağız, burnu ve bütün bedeni yıkamak şeklinde açıkla- maktadır.²⁰⁴ Müfessirimizin bu açıklamaları Hanefî mezhebine göre yapılmıştır.²⁰⁵ Şafîî, Mâlikî ve Hanbelî gibi diğer mezheplerin görüşleri bu şekilde değildir.²⁰⁶

Misâl 2. "Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın..."²⁰⁷ âyetinin tefsirinde Müfessirimiz umrenin kendi mezheplerinde farz olmayıp sünnet olduğunu söylemektedir.²⁰⁸ Onun umre hak- kındaki bu görüşü Hanefî ve Mâlikî mezheplerine uygun olup²⁰⁹ Şafîî ve Hanbelî mezheplerine uymamaktadır. Zira bu iki mezhebe göre ömürde bir defa umre yapmak farzdır.²¹⁰ Ancak az önce zikrettiğimiz birinci misâldeki açıklamaların el-Kirmânî'nin Mâlikî değil de Hanefî mezhebine mensup olduğunu göstermesi, burada müfessirin sözünü ettiği mezhebin Hanefî olduğunu ortaya koymaktadır.

III. ESERLERİ

Müellifimiz Tâcü'l-Kurrâ el-Kirmânî, kıraat, tefsir, ulûmu'l-Kur'ân ve nahiv ilimleri sahala- rında hem sayı hem de kıymet bakımından oldukça önemli eserler te'lif etmiştir. Yaptığımız tes- bitlerden 13 eser te'lif ettiği anlaşılan müellifimizin eserlerini ilim dallarına göre şu şekilde tasnif edebiliriz:

I-Kıraat sahasındaki eseri:

el-Hidâye fî şerh-i ğâyeti İbn Mihrân

ii-Tefsir sahasındaki eserleri

1-Lübâbü't-tefâsîr; te'lif olup yazma hâlinedir.

2-Ġarâibü't-tefsîr ve 'acâibü't-te'vîl

III-Ulûmu'l-Kur'ân sahasındaki eserleri

1-el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihî'l-Kur'ân

2-Hattü'l-mesâhif

3-Lübâbü't-te'vîl

4-el-Müsteşhed bil-âyât

5-et-Teyâsîr fî't-tefsîr²¹¹

IV-Nahiv sahasındaki eserleri

1-el-İcâz fi'n-nahv

2-el-İfâde fi'n-nahv

3-en-Nizâmiyyü fi'n-nahv

4-Şerhü'l-lüm'a

5-el-'Unvân fi'n-nahv

203 el-Mâide 5/6.

204 el-Kirmânî, Lübâb, I, vr. 112^{a-b}.

205 Burhâneddin Ali b. Ebû Bekir el-Merġinânî, el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedâ, yy. ty., I, 12. Abdullah b. Mahmûd el-Mevsîlî, el-Ihtiyâr li-ta'lîlî'l-Muhtâr, İstanbul ty., I, 7.

206 Abdurrahman el-Cezîrî, Kitâbü'l-fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a, İstanbul, 1984, I, 62-63.

207 el-Bakara: 2/196.

208 el-Kirmânî, Lübâb, I vr. 41^a.

209 el-Merġinânî, a.g.e., I, 183; el-Mevsîlî, I, 157.

210 el-Cezîrî, a.g.e., I, 684.

211 4 ve 5 numaralarda isimlerini zikrettiğimiz eserlerin mahiyetlerini bilmemekle beraber eserleri ilim dallarına göre tasnif ederken isimlerinden Ulûmu'l-Kur'ân ile ilgili eserler olduğu kanaatine vardığımızdan, söz konusu eserleri "Ulûmu'l-Kur'ân" ilim dalı içerisinde zikretmeyi uygun gördük.

Bu eserlerden Lübbü't-tefâsîr, el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihi'l-Kur'ân, Ğarâibü't-tefsîr ve 'acâibü't-te'vîl, Hattü'l-mesâhif, el-İfâde fî'n-nahv te'lîf; el-Hidâye fî şerh-i ğâyeti İbn Mihrân ve Şerhü'l-lüm'a şerh; el-İcâz fî'n-nahv ve en-Nizâmiyyü fî'n-nahv ihtisardır. Müellifin diğer eserlerinin mahiyetini tesbit edemediğimizden onların te'lîf mi yoksa şerh veya ihtisar mı olduğunu bilemiyoruz.

el-Kirmânî'nin en çok tanınan eserleri sırasıyla Ğarâibü't-tefsîr ve 'acâibü't-te'vîl, el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihi'l-Kur'ân ve Lübbü't-tefâsîr'dir.²¹²

Tesibitimize göre müellifimizin eserlerinden el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihi'l-Kur'ân, matbu; Lübbü't-tefâsîr, Ğarâibü't-tefsîr ve 'acâibü't-te'vîl, el-Hidâye fî şerh-i Ğâyeti İbn Mihrân çeşitli kütüphanelerde yazmalar halinde mevcut, diğerleri ise sadece kaynaklarda zikrolunmaktadır.

el-Kirmânî'nin eserleri hakkında kaynaklarda bulabildiğimiz bilgileri verirken bunlardan yazma olanların da buldukları kütüphanelere işaret ettik. Nüshasını tesbit edemediğimiz eserleri hakkında ise kaynaklarda verilen bilgileri nakletmekle yetindik. Eserleri ile ilgili bu ön bilgidен sonra müellifin eserlerini te'lîf edildikleri ilim dallarına göre tanıtmaya geçebiliriz.

A. Kıraat sahasındaki eseri

el-Hidâye fî şerh-i Ğâyeti İbni Mihrân²¹³

Ebü Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Mihrân el-İsfahânî (381/991)²¹⁴, nin kıraat konusunda kaleme aldığı "el-Ğâye fî'l-kıraâtü'l-'aşr"²¹⁵ adlı eseri üzerine Tâcü'l-Kurrâ el-Kirmânî tarafından yazılan bir şerhtir.²¹⁶ Söz konusu bu eser üzerine başka şerhler de yazılmıştır.²¹⁷

B. Tefsir Sahasındaki eserleri

1- "Lübbü't-tefâsîr"²¹⁸

- 212 el-Kirmânî'nin bu eserlerinin diğerlerine nisbetle daha çok tanınmasının içerisinde de bir takım sebepleri vardır. Ğarâibü't-tefsîr bazı ayetler ile ilgili güzel nokteleri ihtiva ettiğinden ve içerisinde bir takım sözler nakledildiğinden dikkatleri üzerine çekmiştir. el-Burhân ise ayetler arasındaki benzerlikler ve münasebetleri ele alan müstakil bir çalışma olduğundan tanınmış ve önemli eserlere kaynak olmuştur. Lübbü't-tefâsîr 'ise Kur'ân'ın tamamının tefsiri olduğundan diğer eserlere nisbetle daha çok tanınmıştır.
- 213 İbnü'l-Cezerî, Ğâye, II, 291; ed-Dâvûdî, Tabakât, II, 312; Fuad Sezgin Tarîhu't-türâsi'l-'Arabî (Geschichte des arabischen Schrifttums, GAS), (Arapçaya trc., Mahmûd Fehmi Hicâzi-Fehmi Ebü'l-Fazl), Kahire, 1977-1978, I, 31. Kays Âl-i Kays, a.g.e., I, 278; Bilmen, a.g.e., II, 461;
- 214 H. 295/M. 908 yılında dünyaya gelmiştir. Aslen İsfahanlı olan İbn Mihrân Nisâbur'a yerleşmiştir. Kıraatı Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Büyan, Hamdân b. Ahmed, Ebü Bekir en-Nakkâş, Ebü İsâ Bekkâr'dan okumuştur. Kendisinden de Mehdî b. Tarâre, Ali b. Ahmed el-Bustî, Mansûr b. Ahmed el-İrâkî kıraat rivâyetinde bulunmuşlardır. Eserlerinden bazıları şunlardır: Kitâbü's-Şâmil fî'l-kıraât, Ğarâibu'l-kıraât, Tabakâtü'l-kurrâ, el-Mebstü fî'l-kıraâtü'l-'aşr, Kitâbü kıraâtü's-seb'a, Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-üdebâ, III, 14-15; İbnü'l-Cezerî, Ğâye, I, 49; ez-Zehabi, Nübelâ, XVI, 407; İbnü'l-İmâd; Şezerâtü'z-zehab; III, 98; el-Bağdâdî, Hediyyetü'l-'ârifin, I, 67; ez-Ziriklî, el-A'lâm, I, 112; Kehhâle, Mu'cem, I, 208.
- 215 Bu eserin yazma bir nüshası, Süleymâniye Ktp. Raşîd Efendi böl. 2/23 numarada bulunmaktadır.
- 216 Tâcü'l-Kurrâ'nın bu eserinin h. 607 yılında yazılmış bir nüshası Tahran Ali Aşgar Hikmet Kütüphanesinde yazma olarak bulunmaktadır. bkz. Sezgin, a.g.e., I, 31.
- 217 Bkz., Kâtib Çelebi Keşf, II, 1189; Sezgin, a.g.e., I, 46.
- 218 Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-üdebâ, XIX, 125 es-Sâfedî, a.g.e., XXV, vr. 77^b; es-Süyûtî, Buğyetü'l-vu'ât, II, 277-278; ed-Dâvûdî, a.g.e., II, 312; Kâtib Çelebi, Sülemü'l-vüsûl, II, vr. 237^a, Keşf, II, 1541, el-Hânsârî, Ravzâtü'l-cennât, 715; el-Bağdâdî, Hediyyetü'l-'arifin, II, 402; ez-Ziriklî, el-A'lâm, VII, 168; Brockelmann, GAL, I, 412, GAL Suppl. I, 732; Ahmed Atriyetullah, a.g.e., II, 422; Kays Âl-i Kays, a.g.e., I, 278. Âdil Nüveyhiz, Mu'cemü'l-müfessirin, II, 662, Ali Şevâh İshak, a.g.e., III, 140; Bilmen, a.g.e., II, 460. Yâkût el-Hamevi, es-Süyûtî, el-Hânsârî, Kays Âl-i Kays, Ali Şevâh İshak az önce cilt ve sayfalarını gösterdiğimiz eserlerinde, el-Kirmânî'nin bu eserinin adını "Lübbü't-tefsîr" şeklinde kaydederken, İbnü'l-Cezerî, Kâtib Çelebi, Bağdatlı İsmâil Paşa, ez-Ziriklî, Brockelmann, Ahmed Atuyyetullah, Ömer Nasuhi Bilmen, yine az önce cilt ve sayfalarını gösterdiğimiz eserlerinde söz konusu eserin adını "Lübbü't-tefâsîr" şeklinde kaydetmişlerdir. el-Kirmânî'nin gerek tefsirinde ve gerekse "Ğarâibü't-tefsîr" isimli eserinde, tanıtmaya çalıştığımız tefsir, "Lübbü't-tefâsîr" şeklinde geçmektedir. (bkz. Lübbü't-tefâsîr, II, vr. 323^b, Selim Ağa Ktp. Nurbânu Sultan böl. No: 29; Ğarâibü't-tefsîr, I, vr. 1^b, Sül. Ktp. Yeni Câmi böl. No: 60.) Biz de bu iki eserdeki kaydı esas alarak söz konusu tefsirin adını tezimizde "Lübbü't-tefâsîr" şeklinde kullandık.

Metodu üzerinde çalıştığımız müellifimizin bu eseri, Kur'ân-ı Kerim'in başından sonuna kadar yapılmış orta hacimde bir tefsir olup bize kadar ulaşan eserleri arasında en geniş ve en hacimli olanıdır.

2- "Ġarâibü't-tefsîr ve 'acâibü't-te'vîl"²¹⁹

el-Kirmânî bu eserini "Lübâbü't-tefâsîr"den sonra, "el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihi'l-Kur'ân"dan önce kaleme almıştır. Tanıtmaya çalıştığımız bu eserde zaman zaman tefsirinden söz etmesi²²⁰ ve "el-Burhân"da da sözünü ettiğimiz "Ġarâibü't-tefsîr"den bahsetmiş olması²²¹ bizi bu neticeye götürmektedir. Eserin hangi tarihlerde yazıldığı konusunda bu eserde ve diğer kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur.

Eser incelendiğinde görülecektir ki el-Kirmânî, daha önce tefsirinde yer vermediği önemli nüktelere bu eserde yer vermiştir. Müellifin bu eseri el-Fâtiha sûresiyle başlayıp, en-Nâs sûresiyle sona ermektedir. Sûreler Kur'ândaki tertibine uygun şekilde sıralanmıştır. el-Kirmânî mukaddimede kendisinin de ifâde ettiği gibi bütün âyetleri ele almamış, açıklama yapmayı uygun gördüğü âyetler etrafında konuyu ele almıştır. Çoğunlukla âyetin bütünü üzerinde değil de âyetteki bir cümle veya bir kelime üzerinde duran müellif, âyetlerin açıklamasını yaparken daha çok âyetin bazı yönleri üzerinde durmuştur.²²² Müellifin açıklamaya çalıştığı hususların çoğunu, nahvî nükteler oluşturmakla beraber o, zaman zaman sarf, lugat, kıraat ve âyet izahlarına da yer vermiştir.

Bazı müellifler el-Kirmânî'nin bu tefsiriyle bir başka eseri olan "Ġarâibü't-tefsîr" isimli eserlerini yanlışlıkla aynı eser zannetmişlerdir. Bunlardan Kâtib Çelebi, Keşfü'z-zunûn isimli eserinde, el-Kirmânî'nin "'Acâibü'l-Kur'ân" (diğer adı Ġarâibü't-tefsîr) adlı eserini tanıtırken "Ben derim ki, el-Kirmânî bu eserini "Lübâbü't-tefsîr" diye isimlendirmiştir." ifadesini kullanmaktadır. (bkz. Keşf, II, 1126) Yine aynı müellif, bu eserin bir başka yerinde ise el-Kirmânî'nin "Lübâbü't-tefâsîr" isimli tefsirini tanıtırken, el-Kirmânî'nin bundan başka tefsir ile ilgili "el-'Acâib ve'l-Ġarâib" adında bir eseri olduğunu söylemektedir. (bkz. Keşf, I, 457) Kâtib Çelebi'nin bu ifadeleri gelişkilidir. Burada ilk zikrettiğimiz tesbitinde yanılan Kâtib Çelebi'nin ikinci zikrettiğimiz tesbiti ise doğrudur. ez-Zirikî ve Kays Âl-i Kays da el-Kirmânî'nin sözünü ettiğimiz bu tefsirinin "el-'Acâib ve'l-Ġarâib" diye tanıdığını söylemektedirler. (bkz. el-A'lâm, VII, 168; el-İrânîyyûn ve'l-edebü'l-'Arabî, I, 279) Adı geçen müellifler bu konuda yanlışlardır. Zira ileride bu eserleri tanıtırken de göreceğimiz gibi "Lübâbü't-tefâsîr" ile "Ġarâibü't-tefsîr", el-Kirmânî'nin birbirinden farklı eserleridir.

- 219 es-Safedî, el Vâfi bi'l-vefeyât, XXV. vr. 77^b. Celâleddin Abdurrahman es-Süyûtî, et-Tahbîr fî 'ilmi't-tefsîr (thk. Fethi Abdülkâdir Ferîd) Kahire, 1986, s. 333, el-İtkân, II, 238; Kâtib Çelebi, Keşf I, 432, 457, II, 1126, 1197, Sülemü'l-vüsûl, II, vr. 237^a, el-BaĠdâdî, Hediyetü'l-ârifin II, 402; Kehhâle, Mu'cem, XII, 161, Brockelmann, GAL, Suppl. I, 732, ez-Zirikî, el-A'lâm, VII, 168, Âdil Nüveyhiz, Mu'cemü'l-müfessirin, II, 662, Bilmen, Tefsir Tarihi, II, 460, Ali Şevâb İshak, a.g.e., III, 114-115. Müfessirimizin hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren tabakat müelliflerinden Yâkût el-Hamevî (bkz. Mu'cemü'l-tüdebâ, XIX, 125), İbnü'l-Cezerî (bkz. Ġâye, II, 291) es-Süyûtî, (bkz. BuĠyetü'l-vu'ât, II, 277-278) ve ed-Dâvîdî (bkz. Tabakât, II, 312) müfessirin bu meşhur eserinden hiç söz etmemişlerdir. Bu eserden söz eden tabakat müellifleri ise, söz konusu eseri bir kaç değişik isimle kaydetmişlerdir. Kâtib Çelebi "Sülemü'l-vüsûl", (II, vr. 237^a) isimli eserinde bu eseri "Kitâbü Ġarâibü't-tefsîr ve 'acâibi't-te'vîl" şeklinde, Brockelman "GAL, Suppl". (I, 732) isimli eserinde söz konusu eseri "Ġarâibü't-tefsîr ve 'acâibü't-te'vîl" şeklinde kaydederken, Bağdatlı İsmâil Paşa, (a.g.e., II, 102), Ömer Nasuhi Bilmen, (a.g.e., II, 467), "'Acâibü'l-Kur'ân", Ömer Rıza Kehhâle, (a.g.e., XII, 161), "'Acâibü't-te'vîl", es-Süyûtî (el-İtkân, II, 238), ez-Zirikî, (a.g.e., VII, 168), Âdil Nüveyhiz (a.g.e., II, 662) "el-'Acâib ve'l-Ġarâib" şeklinde kaydetmişlerdir. Nuruosmaniye Kütüphanesi 583 numarada bulunan nüshanın baştafında "'Acâibü't-tefsîr ve Ġarâibü't-te'vîl" şeklinde daha farklı bir isim bulunan bu eseri, Kâtib Çelebi "Keşfü'z-zunûn" isimli eserinde "el-'Acâib ve'l-Ġarâib" (bkz. Keşf, I, 432), "'Acâibü'l-Kur'ân" (bkz. Keşf, II, 1126) "el-Ġarâib ve'l-'acâib fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-Kerîm" (bkz. Keşf, II, 1197) gibi isimler altında tanıtmaya çalışmıştır. el-Kirmânî, tanıtmaya çalıştığımız bu eserin ve "el-Burhân"ın mukaddimesinde söz konusu eseri "Ġarâibü't-tefsîr ve 'acâibü't-te'vîl" şeklinde zikretmektedir. (bkz. Ġarâibü't-tefsîr, I, vr. 1^b, Sül. Ktp. Yeni Câmî böl. No: 60, Yaz. tar. h. 535; el-Burhân, vr. 1^b, Sül. Ktp. Ayasofya böl. No: 0178) Bu sebeple biz de tezimizde eserin ismini, "Ġarâibü't-tefsîr ve acâibü't-te'vîl" şeklinde verdik. Eserin birden fazla isimle tanınmasının sebeplerine gelince bu hususa ilgili olarak da şunları söyleyebiliriz. Bilindiği üzere günümüzde olduğu gibi geçmişte de İslâmî ilimlerle ilgili telif olunan eserlerin uzun isimli olanlarının bir çoğunun isimleri okuyucuya kolaylık olması yönünden kısaltılmış ve eserler kısaltılan bu isimleriyle tanınmıştır. Tanıtmaya çalıştığımız eserin ismi, "Ġarâibü't-tefsîr ve acâibü't-te'vîl" olmakla beraber "'Acâibü'l-Kur'ân", "'Acâibü't-te'vîl", "el-'Acâib ve'l-Ġarâib", Ġarâibü't-tefsîr", el-'Acâib", el-Ġarâib" şeklinde kısaltılmış ve eser, bu kısa isimlerle meşhur olmuştur. es-Süyûtî "el-İtkân" isimli eserinde yukarıda geçen son dört ismi de kullanmıştır. (bkz. el-İtkân, II, 176, 80, 238). Netice olarak bu zikrettiğimiz eser adları, el-Kirmânî'nin birbirinden farklı eserlerinin isimleri olmayıp, aynı eserin farklı isimlerle telaffuz edilmesinden ibarettir.

220 Bkz. el-Kirmânî, Ġarâibü't-tefsîr I, vr. 1^b, 69^b, 95^a

221 Bkz. el-Kirmânî, el-Burhân, I.

222 Ġarâibü't-tefsîr, I, vr. 1^b.

Bunların yanı sıra az da olsa fıkıh ve kelim ile ilgili bazı hususlara da işaret etmiştir. Sebeb-i nü-zül, kıssa gibi yönler pek yer vermemiştir. Genelleme yapıldığında müellifin daha çok âyetlerin lafzî yönü üzerinde durduğu görülmektedir. el-Kirmânî'nin lafzî nüktelerin incelikleriyle ilgili yaptığı açıklamaların önemli bir kısmını benzer âyetler arasındaki ilişkiler oluşturmaktadır. Müellif, bu nüktelerin çoğunu, tanıtmaya çalıştığımız söz konusu eserinden sonra kaleme aldığı "el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihi'l-Kur'ân" isimli eserinde aynen nakletmiştir. el-Kirmânî, bu eserinde ele aldığı bir âyeti tefsir ederken, bazen önce kendi anladığı şekilde açıklama yapar, bazen de âyeti sadece sa-hâbe, tâbiûn ve diğer müfessirlerin görüşleriyle açıklar. Müellif kendi açıklamalarından sonra sa-hâbe, tâbiûn ve diğer müfessirlerin görüşlerine yer verdiği de olur. Âyetin tefsiriyle ilgili bazen

(**قيل**) tabirini kullanmak suretiyle de açıklamalar yapan el-Kirmânî, naklettiği görüşlerden bazı-larını "el-ğarîb" ve "el-'acîb" tâbirleriyle nitelendirmektedir. Hemen hemen ele aldığı âyetlerin tefsir-lerinin çoğunda bu tâbirler bulunmaktadır. el-Kirmânî bu tâbirlerle kendi tefsir anlayışına ters dü-şen, üzerinde düşünülmesi gereken, zayıf ve yanlış olan görüşleri belirttiği gibi, aklın ve naklin çirkin gördüğü, aslı olmayan bâtil görüşleri de belirtmektedir.²²³ Müellif bu tâbirlerden sonra ba-

z e n , (هذا بعيد جدًا)²²⁴ (هذا من الترمات)²²⁵,
 (هذا خلاف الاجماع)²²⁷, (وهذا خلاف قول سائر المفسرين)²²⁶

(**قيل**)²²⁸, (هذا خلاف الجمهور)²²⁹, (وفيه بعد)²²⁸, (ومن العجيب جدًا)²³⁰,
 (وانكره الجمهور)²³², (فمن العجيب البعيد)²³¹, (و المفسرون علي خلافه)²³³

gibi tâbirleri kullanmaktadır. Müellif, özellikle aklın ve şer'in kabul etmediği şeyleri, "el-'acîb" ve "el-ğarîb" ifadeleriyle vasıflandırdıktan sonra bazen tüzüldüğünü belirten ifadeler de kullanmakta-dır.²³⁴ Müellifin "el-'acîb" ve "el-ğarîb" diye vasıflandırdığı görüşlerin büyük bir kısmı, nahivci-lerin görüşleridir. Bununla beraber müellif, âyete verilen mana, kıraat ve diğer ilimlerle ilgili gö-rüşleri de bazen bu şekilde vasıflandırmaktadır.

el-Kirmânî bu eserini hazırlarken Sîbeveyh Amr b. Osman b. Kanber (180/796), Ali b. Hamza el-Kisaî (189/803), Yahya b. Ziyad b. Abdullah b. Mervân ed-Deylemî el-Ferrâ (207/822), Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (209/824), Saîd b. Mes'ade el-Ahfeş (221/823), Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (310/923), Ebû İshak İbrâhim b. Sırrî b. Sehl ez-Zeccâc (311/923) Ebû Ali Hasan b. Ali b. Nasr b. Mansûr et-Tûsî el-Cürcânî (312/924) Ebû Hâtim Ahmed b. Hamdân b. Ahmed el-Leysî er-Râzî (322/934), Ebû Müslim Muhammed b. Bahr el-İsfahânî (322/934), Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan en-Nakkâş (335/946), Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil en-Nahhâs (338/349) Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (370/980), Ebû Ali Hasan b. Ahmed b. Abdulgaffâr el-Fârisî (377/987); Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Mihrân el-İsfahânî (381/991), Ebû'l-Hasan Ali b. İsâ er-Rummânî, Ebû'l-Kâsım el-Hasan b. Muhammed en-Nisâbûrî (406/1016) Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim en-

223 Bkz. el-Kirmânî, Ğarâibü't-tefsîr, vr. 252^a. Nuruosmaniye Ktp. No: 583); es-Süyûtî, bunları ilm-i hadisteki münker ve Ğarîb'e benzetmiştir. (bkz. et-Tahbîr, s. 333). Münker ve Ğarîb hadis tarifleri için bkz. Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Süyûtî, Tedrîbü'r-râvî fî şerhi Takribî'n-Nevevî (thk. Abdülvehhâb Abdüllatif) Medine, 1972, I, 238, II, 180-181.

224 el-Kirmânî, Ğarâibü't-tefsîr, I, vr. 64^a.

225 el-Kirmânî, aynı eser, I, vr. 95^a.

226 el-Kirmânî, ay. e., I, vr. 141^b-142^a.

227 el-Kirmânî, ay. e., I, vr. 50^b.

228 el-Kirmânî, ay. e., I, vr. 64^b.

229 el-Kirmânî, ay. e., I, vr. 13^a.

230 el-Kirmânî, ay. e., I, vr. 14^a.

231 el-Kirmânî, ay. e., I, vr. 14^a.

232 el-Kirmânî, ay. e., I, vr. 9^{b-a}, 27^{a-b}.

233 el-Kirmânî, ay. e., I, vr. 91^b.

234 el-Kirmânî, ay. e., I, vr. 87^a.

Nîsâbü'rî es-Sa'lebî (427/1035) Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Mâverdü (450/1058), Ebü Müslim Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Mîhrâyezî (459/1066) gibi müelliflerin eserlerinden istifade etmiştir.

el-Kirmânî, bu eseri sebebiyle bir çok müellif tarafından tenkit edilmiştir. Bunlardan es-Suyutî (911/1505)²³⁵, Taşköprizâde (968/1561)²³⁶. Kâtib Çelebi (1068/1658)²³⁷ el-Kirmânî'nin bu eseri ile ilgili olarak şunları söylemektedir: "Mahmûd b. Hamza el-Kirmânî "el-'Acâib ve'l-ğarâib" isminde iki ciltlik bir eser te'lif etmiş, eserinde âyetlerin hakkında inanılması ve sakındırmak maksadıyla olmaksızın zikredilmesi helal olmayan aklın ve şer'in çirkin saydığı bir takım asılsız görüşleri nakletmiştir." Taşköprizâde ayrıca eserinin bir başka yerinde, el-Kirmânî'nin bu görüşleri söz konusu eserinde zikretmekteki maksadının bu görüşlerin tehlikelerinden sakındırmak olduğunu belirtmiştir.²³⁸

el-İtkân isimli eserinde, bu tür asılsız görüşlerin tehlikesini göstermek suretiyle zikredilebileceğini söyleyen es-Suyutî²³⁹ "et-Tahbîr" adlı eserinde ise bu görüşünün aksine bu tür sözleri sakındırmak maksadıyla da olsa zikretmenin caiz olmayacağını söylemektedir.²⁴⁰ es-Suyutî, bu ifadeyle el-Kirmânî'nin söz konusu eserini tenkit etmektedir. ez-Ziriklî de: "el-Kirmânî, nakletmesi daha uygun iken, tefsirde aklın ve şer'in çirkin bulunduğu makul olmayan bir takım asılsız görüşleri, tehlikesini göstererek sakındırmak maksadıyla nakletmiştir." diyerek el-Kirmânî'yi bu eseri sebebiyle tenkit etmiştir.²⁴¹

Netice olarak el-Kirmânî, insanları kötü ve çirkin sözlerden sakındırmak maksadıyla bu eserinde zikrettiği bir takım asılsız münker sözler sebebiyle, kendisinden sonra gelen bazı müellifler tarafından tenkit edilmiştir.

el-Kirmânî'nin te'lif ettiği bu kitap²⁴², kendisinden sonra yazılan bir çok esere kaynak olmuştur.²⁴³

C. Ulûmu'l-Kur'ân sahasındaki eserleri

I- "el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihî'l-Kur'ân"²⁴⁴

235 el-İtkân, II, 238.

236 Miftâhu's-sa'âde, II, 87.

237 Keşf, II, 432.

238 Bkz. Miftâhu's-sa'âde, II, 87.

239 el-İtkân, II, 238.

240 et-Tahbîr, 333.

241 el-A'lâm, VII, 168.

242 Kitabın bazı yazma nüshaları için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. No: A-106. (II. cild), 135 (Muhtasar), Nuruosmaniye Ktp. No: 583, Süleymâniye Ktp. Yeni Câmî böl. No: 60. (I. cild).

243 es-Süyûtî başta el-İtkân'ı olmak üzere, bir çok eserinde el-Kirmânî'nin bu eserden önemli ölçüde istifade etmiştir. (bkz. el-İtkân II, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182. et-Tahbîr, 333, Tenâsükü'd-dürer, s. 116-117); ez-Zerkeşî, el-Burhân'ın bir kaç yerinde söz konusu eserden nakiller yapmıştır. bkz. I, 165, III, 280. Taşköprizâde de bu eserden çok sayıda nakiller yapmıştır. bkz. Miftâhu's-sa'âde, II, 529, 546.

244 es-Safedî, el-Vâfî bi'l-vefeyât, XXV, vr. 77^b; İbnü'l-Cezerî, Ğâye, II, 291; ed-Dâvûdî, Tabakât, II, 312; Kâtib Çelebi, Sülemü'l-vüsûl, II, vr. 237^a; Keşf, I, 241; el-Bağdâdî, Hediyyetü'l-'ârifin, II, 402; Kehhâle, Mu'cem, XII, 161; Brockelmann, GAL, I, 412; GAL Suppl. I, 732; ez-Ziriklî, el-A'lâm, VII, 168; Ahmed Atıyyetullah, a.g.e., I, 422, Kays Âl-i Kays, a.g.e., I, 278; Âdil Nüveyhiz, a.g.e., II, 662; Bilmen, Tefsir Tarihi, II, 461, Ali Şevâh İshak, Mu'cem IV, 195.

Tabakat müellifleri bu eseri bir kaç değişik isimde kaydetmişlerdir. es-Safedî, (bkz. el-Vâfî, XXV, vr. 77^b) "Burhânü'l-Kur'ân", İbnü'l-Cezerî, (bkz. Ğâye, II, 291), Ömer Nasuhi Bilmen, "el-Burhân fî me'âni müteşâbihî'l-Kur'ân", ed-Dâvûdî, (bkz. Tabakât, II, 312), Âdil Nüveyhiz, (bkz. Mu'cem, II, 662), Ahmed Atıyyetullah, (bkz. a.g.e., I, 422), ez-Ziriklî, (bkz. el-A'lâm, VII, 168), "el-Burhân fî müteşâbihî'l-Kur'ân" şeklinde kaydedilerken Kâtib Çelebi, "Sülemü'l-vüsûl" isimli eserinde "Burhânü'l-Kur'ân limâ fîhi mine'l-hucce'ti ve'l-beyân", Keşfüz-zunûn isimli eserinde ise (bkz. I, 241), "el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihî'l-Kur'ân" şeklinde kaydetmektedir. Bağdatlı İsmâîl Paşa ise (bkz. Hediyyetü'l-'arifin, II, 402), "el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihî'l-Kur'ân fîmâ fîhi mine'l-hucce'ti ve'l-beyân" olarak göstermektedir. Brockelmann da bu eseri "el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihî'l-Kur'ân" ve "Burhânü'l-Kur'ân fîmâ fîhi mine'l-hucce'ti ve'l-burhân" adları altında iki farklı eser olarak zikretmektedir (bkz. Suppl. I, 732). Brockelmann bu tesbitiyle aslında aynı olan eseri iki ayrı esermiş gibi göstermek suretiyle yanılmıştır.

el-Kirmânî bu eserini "Lübâbü't-tefâsîr"; "Ġarâibü't-tefsîr ve 'acâibü't-te'vîl" ve "Hattu'l-mesâhîf" isimli eserlerinden sonra kaleme almıştır. Bu husus; müellifimizin tanıtmaya çalıştığı-mız sözkonusu eserindeki ifadelerinden anlaşılmaktadır²⁴⁵ Eserin hangi tarihlerde yazıldığı husu-sunda herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Eserin isminde "Müteşâbihî'l-Kur'ân" ifadesinin bulunması, okuyucuyu ilk bakışta muhte-vasının "muhkem" in karşıtı olan müteşâbihten bahseden bir eser olduğu kanaatine götürmektedir. Bu sebeple olacak ki, bazı müellifler, el-Kirmânî'nin bu eserini yanlışlıkla muhkem ve müteşâbih-'ten bahseden eserler arasında zikretmişlerdir.²⁴⁶ Eser, "muhkem" in karşıtı "müteşâbih" i konu edi-nen bir kitap olmayıp, müellifin kendisinin de belirttiği gibi, Kur'ân'daki benzer âyetleri ve bu âyetler arasındaki ilişkileri konu edinen bir çalışmadır.²⁴⁷ Eserin ismindeki "Müteşâbih" lafzı, benzer anlamında kullanılmıştır. el-Kirmânî, söz konusu eserinde birbirine benzer âyetleri zikrede-rek bu âyetler arasında, özellikle lafzî yönden münâsebet kurmaya çalışmıştır. Bu âyetlerin tekrâr olup olmadığını, tekrarsa niçin tekrarlandığını, bir yerde veya bir çok yerde tekrarlanmışsa neden bu kadar tekrarlandığını, anılan eserinde cevaplandırmaya çalışan müellif, ayrıca benzer âyetler ara-sında noksan, ziyade, takdim, tehir, ibdâl, hazf varsa bunları da belirterek böyle olmalarının hik-metlerini zikretmeye çalışmıştır. "el-Burhân" ın muhtevasıyla ilgili bu husus, söz konusu eserin baştarafındaki şu ifadelerden de anlaşılmaktadır. "Kur'ân-ı Kerîmde lafızları aynen tekrar eden benzer âyetlerin bazılarında ziyâde veya noksanlık, takdim veya tehir, bir harfin yerine başka bir harfin gelmesi gibi durumlar bulunmaktadır. Bu âyetlerde tekrar, ziyade, noksan, takdim, tehir, ibdâli ge-rektiren sebep ve hikmetlerin neler olduklarını bu kitabımda açıklayacağım."²⁴⁸

el-Kirmânî, eserinin yazılış maksadıyla ilgili olarak şunları söylemektedir: "Bu eserimi, mü-teşâbih (benzer âyetleri) açıklamak maksadıyla yazdım. Zira âlimler, benzer âyetler konusunda bir takım eserler yazmışlardır. Fakat onlar, bu çalışmalarında sadece benzer âyetler ve bunların nazîre-lerine yer vermişler, ayrıca bu âyetlerdeki vecihler, illetler, farklılık ve benzer yönleri beyan et-memişlerdir. Bu da sadece Allah'ın muvaffak ettiği kimselerin altından kalkacağı müşkil bir iş-tir."²⁴⁹

el-Kirmânî, "el-Burhân" ın giriş bölümünde, eseri genel hatlarıyla tanıtmıştır. Eserinde konu-ları her sûrede ayrı ayrı ele alan müellif, Kur'ândaki mevcut tertibe riâyet etmiştir. Ancak, el-Hadîd, Abese ve el-Burûc sûrelerine yer vermemiştir.

Müellif, her sûrede açıklamayı gerekli gördüğü benzer âyetleri zikrederek konuları bu âyetler etrafında işlemeye çalışmış, ayrıca tefsir ve te'villerini ele almamıştır. Ancak bununla beraber ko-nuyu işlerken az da olsa doğrudan veya dolaylı olarak nahiv, kıraat, belâgat, kelam, fıkıh gibi ko-nulara yer vermiştir. Müellif, eserinin baş tarafını son tarafına nisbetle daha geniş tutmuştur. Baş taraflarda ele aldığı bir meseleyi son taraflarda artık tekrarlamamış, قد سبق tabiriyle daha önce konunun geçtiğini belirtmiştir.

245 el-Kirmânî, el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihî'l-Kur'ân: thk. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Beyrut, 1986, 20. Müellifimiz bu sahifede, "Lübâbü't-tefâsîr" ile "Ġarâibü't-tefsîr ve 'acâibü't-te'vîl" isimli eserlerinden, 96. sahifede ise "Hattu'l-mesâhîf" isimli eserinden bahsetmiştir.

246 İsmâil Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, Ankara, 1979, s. 133; Abdurrahman Çetin, Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi, İstanbul, 1982, s. 259; Ali Turgut, Tefsir Usûlü ve Kaynakları, İstanbul, 1991, s. 151-152.

247 Benzer âyetler hakkında geniş bilgi için bkz. Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşi, el-Burhân fî 'ulûmî'l-Kur'ân (thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Beyrut, ty. II, 112-153; es-Süyûtî, el-İkân, II, 146-148.

Benzer âyetler konusunda ilk çalışmayı Ali b. Hamza b. Abdullah ez-Zerkeşi (189/805) yapmıştır. el-Kisâfî'nin bu çalışmasını Ali b. Muhammed b. Abdüssamed es-Sehâvî (643/1245) nazım haline getirmiştir. Konu ile ilgili yazılan eserlerden bazıları şu şekilde sıralayabiliriz. Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hatîb el-İskâfî (420/1029)'nin "Dürretü't-tenzîl ve ğurretü't-te'vîl"i, Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrâhîm el-Kirmânî (708/1308)'nin "Mellâkü't-te'vîl"i, Celâleddin es-Süyûtî (911/1505)'nin Kutbü'l-ehbâr fî keşfi'l-esrâr"ı. (bkz. es-Süyûtî, el-İkân, II, 146)

248 el-Kirmânî, el-Burhân, 19-20.

249 el-Kirmânî, el-Burhân, 20.

el-Kirmânî, bu eserini te'lif ederken Ebû Müslim Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Mihrayezd en-Nahvî el-İsfehânî (459/1066)²⁵⁰, nin "Tefsîrû'l-Kur'ân", Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hatîb el-İskâfî (420/1029)²⁵¹, nin "Dürretü't-tenzîl ve ğurretü't-te'vîl", Ebû'l-Hasan Ali b. İsâ er-Rummânî (384/994)²⁵², nin "Tefsîrû'l-Kur'ân" Ebû'l-Kâsım Hasan b. Muhammed b. Hasan b. Eyyûb en-Nisâbüürî (406/1016)²⁵³, nin "Tefsîrû'l-Kur'ân", Abdullah b. Mübârek (181/797)²⁵⁴, in el-Vâdih fî tefsîri'l-Kur'ân" isimli eserlerinden istifade etmiştir. Müellif eserinde bunlardan başka Abdullah b. Abbâs (68/687) gibi sahâbe, ed-Dahhâk b. Müzâhim (105/728) gibi tâbiûn, Ebû İshak ez-Zeccâc (311/923), Amr b. Osman b. Kanber Sîbeveyh (180/796), Sa'îd b. Mes'ade el-Ahfeş (221/843) gibi lugat ve nahivci, Ebû Ammâre Hamza b. Habîb ez-Zeyyât el-Kûfî (156/773), el-Hasan el-Basrî (110/728) gibi kıraatçilerin de görüşlerine yer vermiştir.²⁵⁵ Bu kitap Abdülkâdir Ahmed Atâ tarafından önce "Esrârü't-tekrâr fî'l-Kur'ân" adı altında 1978 yılında Kahirede neşredilmiştir. Daha sonra yine aynı muhakkik tarafından "el-Burhân fî tevcihi müteşâbihî'l-Kur'ân" şeklinde orijinal ismi ile de 1986 yılında Beyrut'ta tab edilen eserin çeşitli kütüphanelerde bir çok yazma nüshası da mevcuttur.²⁵⁶ ez-Zerkeşî (794/1392), es-Suyûtî (911/1504)²⁵⁷, Atıyye el-Uchûrî (1190/1776)²⁵⁸, Ebû Yahyâ Zekerıyyâ el-Ensârî (926/1520)²⁵⁹, Ebû'l-Berekât en-Nesefî (710/1310)²⁶⁰, İsmâil Hakkî el-Bursevî (1137/1724)²⁶¹ gibi bazı müellifler el-Kirmânî'nin "el-Burhân" isimli eserinden istifade etmişlerdir.

2. Hattü'l-mesâhif²⁶²

el-Kirmânî bu çalışmasını "el-Burhân" isimli eserinden önce kaleme almıştır. Bu husus, müellifin el-Burhan'da "Hattü'l-mesâhif"²⁶³ e işarette bulunmasından anlaşılmaktadır. Müellif "el-Burhân" da hat ile ilgili bilgileri "Hattü'l-mesâhif" isimli eserinde anlattığını belirtmektedir.²⁶⁴ Müellifin bu ifâdesi ve eserin isminden "Hattü'l-mesâhif" in mushafların hattı (resmü'l-mushaf) konusunda yazılmış olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan araştırmalarda bu eserin mevcudiyetine dair bir bilgiye rastlanılmamıştır.

250 Hakkındaki bilgi için bkz. ed. Dâvûdî a.g.e., II, 213.

251 Hakkındaki bilgi için bkz. ed. Dâvûdî a.g.e., I, 423-425.

252 Hakkında bilgi veren biyografik kaynaklar için bkz. Tez metni s.

253 Bu isim, Abdülkâdir Ahmed Atâ tarafından tahkiki yapılan nüshada Kâsım b. Habîb şeklinde kaydedilmiştir. (bkz. el-Burhân, 21), Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya bölümü 0178 numaradaki yazma nüshada ise yukarıda metinde zikrettiğimiz isim bulunmaktadır. (Hakkında bilgi için bkz. ed-Dâvûdî, a.g.e., I, 144-145). Yazma nüshadaki kayıt için bkz. el-Kirmânî, el-Burhân, Süleymaniye Ktp. Ayasofya böl. No. 0178 vr. 1^b.

254 Hakkında bilgi veren biyografik kaynaklar için bkz. Tez metni s.

255 el-Kirmânî, el-Burhân,

256 Söz konusu eserin bazı yazma nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp. Ayasofya böl. No: 0178; Topkapı Sarayı Ktp. No: A-116; Manisa No: 2/3199 (bkz. Ramazan Şeşen, Nevâdirü'l-mahtûâtî'l-'arabiyye fî mektebeti Türkiye, Beyrut, 1985, I, 361-362). Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, No: I, 43 (bkz. Brockelmann, GAL, I, 412). Mektebetü'l-ezheriyye No: 156, 149, 117, 121, 366, 5563/193. 1010/191, (bkz. el-Kirmânî, el-Burhân, 16 (Muhakkik muk). Kütüphâne-i Hıdıviyye No: 6357 (bkz. Firhistü'l-mahtûta bi'l-kütüphâne-i el-Hıdıviyye, VII, 397). Zahiriyye Ktp. No: 377, (bkz. İzzet Hasan, Fihrisü mahtûtati dâri'l-kutubi'z-zahiriyye, 'Ulûmu'l-Kur'ân, Dimeşk, 1962, s. 418).

257 es-Süyûtî, el-İtkân, I, 83, es-Süyûtî bu sahifede el-Kirmânî ve eseri el-Burhân'ın adını zikrederek ez-Zerkeşî'nin de naklettiği sûrelerin tertibi ile ilgili görüşünü nakletmektedir. (bkz. el-Kirmânî, el-Burhân, 24). Ayrıca "el-İtkân"ın "fî ayâtü'l-müteşâbihât" adı altındaki bölümün bazı yerlerinde el Kirmânî'nin ifadelerine benzerlikler bulunmaktadır. Misal için bkz. es-Süyûtî, el-İtkân, I, 147, (krş. el-Kirmânî, el-Burhân, 26).

258 Atıyye b. Atıyye el-Uchûrî, İrşâdü'r-rahmân fî esbâbi'n-nüzûl ve'n-nesh ve'l-müteşâbih ve tecvidü'l-Kur'ân, Hacı Selim Ağa Ktp. No: 35 vr. 7^a, (krş. el-Kirmânî, el-Burhân, 22).

259 Ebû Yahyâ Zekerıyyâ el-Ensârî, Fethur-rahmân bi keşfi mâ yeltesbü fî'l-Kur'ân, (thk. Muhammed Ali es-Sâbunî), Beyrut, 1985, s. 412. (krş. el-Kirmânî, el-Burhân, 180-181).

260 Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl, İstanbul, 1984, I, 168. (krş. el-Kirmânî, el-Burhân, 35).

261 İsmâil Hakkî el-Bursevî, Tefsiru Rûhu'l-beyân, İstanbul, 1389 h. IX, 274. (krş. el-Kirmânî, el-Burhân, 178-179).

262 İbnü'l-Cezerî, Ğâye, II, 291; ed-Dâvûdî, Tabakât, II, 312; ez-Ziriklî, el-A'lâm, VII, 168; Kays Âl-i Kays, el-İrânıyyûn ve'l-'adebû'l-'arabî, I, 278; Ali Şevâh İshak, a.g.e., III, 281; Bilmen, Tefsîr Tarihi, II, 461.

263 el-Kirmânî'nin bu eseri el-Burhân'ın, Abdülkâdir Ahmed Atâ tarafından tahkik edilen nüshasında "Kitâbü'l-mesâhif" şeklinde geçmektedir. (bkz. el-Burhân, 96).

264 bkz. el-Kirmânî, el-Burhân, 96.

3. "Lübâbü't-te'vîl"²⁶⁵

Yapılan araştırmalarda bu eser ile ilgili olarak ismi haricinde herhangi bir bilgi elde edilememiştir.

4. "el-Müsteshed bi'l-âyât"²⁶⁶

Tabakat müelliflerinden sadece es-Safedî (764/1363)'nin zikrettiği bu eseri, el-Kirmânî hakkında bilgi veren diğer müellifler zikretmemektedirler. Yapılan araştırmalarda eserin mahiyeti ve mevcûdiyeti hakkında herhangi bir bilgi elde edilememiş ancak ismi göz önünde bulundurularak Kur'ân ilimleriyle ilgili bir çalışma olduğu kanaatine varılmıştır.

5. "et-Teysîr fi't-tefsîr"²⁶⁷

Sadece Mu'inüddin eş-Şirâzî'nin bahsettiği bu eserden Tâcü'l-Kurrâ hakkında bilgi veren diğer kaynaklar hiç söz etmemektedirler. İsminden Kur'ân ilimleri ile ilgili bir çalışma olduğu anlaşılan sözkonusu eserin muhtevâsı ve mevcûdiyeti hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.²⁶⁸

D. Nahiv sahasındaki eserleri

1. "el-İcâz fi'n-nahv"²⁶⁹

265 Kâtib Çelebi, Keşf II, 1041; el-Bağdâdî, Hediyetü'l-ârifin, II, 402; Ahmed Atıyyetullah, el-Kâmûsü'l-İslâmî, I, 422; ez-Ziriklî, el-A'lâm, VII, 168; Âdil Nüveyhiz, Mu'cemü'l-müfessirin, II, 662; Bilmen, Tefsir Tarihi, II, 461, 832; Kays Âl-i Kays, el-İrânîyyûn ve'l-edebü'l-Arabî, I, 278.

Yâkût el-Hamevî, es-Süyûfî, ed-Dâvûdî gibi eski tabakat müellifleri Tâcü'l-Kurrâ'nın bu eserinden hiç söz etmezlerken, Kâtib Çelebi (bkz. Keşf II, 1541) ve Ömer Rızâ Kehhâle (bkz. Mu'cem, XII, 161) bu eserden "Lübâbü't-te'vîl ve 'acâibü't-te'vîl" şeklinde söz etmektedirler. Burada elimizdeki bir takım bilgilerden hareketle bu eserin "Garâibü't-tefsîr ve 'acâibü't-te'vîl" isimli yukarıda zikrettiğimiz eserle aynı olabileceği ihtimâlinde söz etmek istiyoruz. Bu bilgileri şu şekilde sıralayabiliriz.

1-Her iki eserin isminde de "Acâibü't-te'vîl" ifâdesi bulunmaktadır.

2-Müellifin "Garâibü't-tefsîr" isimli eserinden bahseden bazı kaynaklar, eserin iki cild olduğunu kaydetmişlerdir. (bkz. es-Süyûfî, el-İtkân, II, 238; Taşköprizâde, a.g.e., II, 87) "Lübâbü't-te'vîl"den de bahseden bazı kaynaklar bu eserin de iki cild olduğunu kaydetmişlerdir. (bkz. Kâtib Çelebi, Keşf, II, 1541, Kehhâle, Mu'cem, XII, 161). Bu yönüyle anılan iki eser arasında benzerlik vardır.

3-Ahmed Atıyyetullah "el-Kâmûsü'l-İslâmî" isimli eserinde müellifimizin bu eserini zikreden eserle ilgili olarak müellifin bu çalışmasının kendisinden sonra gelen bazı müfessirler tarafından yadırgandığını belirtmektedir. (bkz. a. e. I, 422) Müellifimizin "Garâibü't-tefsîr" isimli eseri de kendisinden sonra gelen bazı müfessirler tarafından tenkît edilmiştir. (es-Süyûfî, et-Tahbîr, 333; ez-Ziriklî, a.g.e., VII, 168). Her iki eser arasında bu bakımdan da bir benzerlik vardır.

4-Kâtib Çelebi'nin "Keşfü'z-zunûn" isimli eserinde bu eserle ilgili olarak muhakkikler tarafından düşülen dipnotta (bkz. a. e. II, 1041) "Acâibü'l-Kur'ân" maddesine bakıla" ifâdesi yer almaktadır. Bu işaret kanaatimizce sözünü ettiğimiz bu eserin "Acâibü'l-Kur'ân"ın diğer bir ismi olan "Garâibü't-tefsîr"i ile aynı eser olabileceği göz önüne alınarak yapılmıştır.

5-Daha önce belirtildiği gibi müfessirimizin "Lübâbü't-tefâsîr"i ile "Garâibü't-tefsîr" isimli eserleri bazı müellifler tarafından birbirine karıştırılmıştır. (bkz. ez-Ziriklî, a.g.e., VII, 168; Kays Âl-i Kays, a.g.e., I, 278). Bu eserin böyle bir karışıklığa uğramış olması ihtimâl dahilindedir.

Bu bilgiler ışığında "Lübâbü't-te'vîl" in ayrı bir eser olmayıp, "Garâibü't-tefsîr" ile aynı eser olabileceği söylenebilir. Tercihimiz olan ihtimâl de olmakla beraber, "Lübâbü't-te'vîl" in müstakil bir eser veya az bir ihtimâl de olsa "Lübâbü't-tefâsîr" in diğer bir adı olma ihtimâli de vardır. Bu sebeple söz konusu eseri müstakil olarak zikretmeyi daha uygun bulduk.

266 es-Safedî, el-Vâfî bi'l-vefeyât, XXV. vr. 77^a.

267 eş-Şirâzî, Şeddü'l-izâr, 406.

268 Muinüddin eş-Şirâzî, Ebû Abdullah Nasr b. Ali'nin bu eseri bizzat müellif olan Mahmûd b. Hamza el-Kirmânî'den rivâyet ettiğini zikreder. bkz. Şeddü'l-izâr, 406.

269 Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-üdebâ, XIX, 125; es-Safedî, a.g.e., XXV. vr. 77^b; es-Süyûfî, Buğye, II, 277; ed-Dâvûdî, Tabakât, II, 312; el-Hânsârî, a.g.e., 715; Kehhâle, Mu'cem, XII, 161; ez-Ziriklî, el-A'lâm, VII, 168; Kays Âl-i Kays, a.g.e., I, 278.

Kâtib Çelebi (bkz. Keşf I, 213) ve Bağdatlı İsmâil Paşa (bkz. Hediyetü'l-ârifin II, 402) bu eseri "Muhtasarü'l-izâh" adıyla verirlerken, Ömer Nasuhî Bilmen "el-İcâz" şeklinde vermiş, ayrıca eserin nahiv ile ilgili olduğunu zikretmiştir. (bkz. Tefsir Tarihi II, 461).

Ebü'lî Hasan b. Ahmed b. Abdülgaffâr el-Fârisî (377/987)²⁷⁰'nin nahiv konusunda yazdığı el-îzâh fi'n-nahv adlı eserin Tâcü'l-Kurrâ el-Kirmânî tarafından yapılan ihtisârıdır.²⁷² Yapılan araştırmalarda eserin mevcudiyeti hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

2. "el-İfâde fi'n-nahv"²⁷³

Tâcü'l-Kurrâ'nın nahiv konusunda yazdığı bu eser, başlı başına müstakil bir te'lifdir.²⁷⁴ Yapılan araştırmalarda eserin mahiyeti ve mevcudiyeti hakkında her hangi bir bilgi elde edilememiştir.

3. "en-Nizâmiyyü fi'n-nahv"²⁷⁵

Bu eser, Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsilî (392/1002)²⁷⁶'nin nahiv konusunda kaleme aldığı "el-lüm'a fi'n-nahv"²⁷⁷ adlı eserin Tâcü'l-Kurrâ tarafından yapılan ihtisârıdır. Yapılan araştırmalarda eserin mevcudiyeti hakkında her hangi bir bilgi elde edilememiştir.

4. "Serhu'l-lüm'a"²⁷⁸

Bu eser, Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsilî (392/1002)'nin kaleme aldığı "el-Lüm'a fi'n-nahv" adlı eseri üzerine Tâcü'l-Kurrâ el-Kirmânî tarafından yapılan bir şerhtir. Söz konusu bu eser üzerine çok sayıda şerh yazılmıştır.²⁷⁹ Yapılan araştırmalarda bu eserin de mevcudiyeti hakkında her hangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

5. "el-'Unvân fi'n-nahv"²⁸⁰

- 270 H. 288 yılında dünyaya gelen Ebü'lî el-Fârisî ez-Zeccâc (311/923), İbnü's-Serrâc (316/929) gibi büyük nahiv âlimlerinden ders almıştır. Kendisi de İbn Cinnî (329/1002) gibi büyük bazı nahivcilere hocalık etmiştir. Hayatının büyük kısmını Bağdat'ta geçiren Ebü'lî, h. 377 yılında bu belde ölmüştür. Eserlerinden bazıları şunlardır: "el-Hucece li'l-kurrâi's-seb'a", "et-Tekmile", "et-Tezkire", "el-Maksûd ve'l-memdüd", Hayatı ve Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ebü'l-Ferec Muhammed İshâk en-Nedîm, el-Fihrist (thk. Rızâ Teceddüd b. Ali b. Zeynelâbidîn el-Hârî el-Mâzenderânî), Tahran 1971, 69; Ebü Bekir Ahmed b. Ali el-Hatib el-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd, Beyrut ty. VII, 275; Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebü Bekir b. Hallikân, Vefeyâtü'l-'ayân ve enbâü ebnâ'iz-zemân. (thk. İhsân Abbas), I, VIII, Beyrut, 1398/1978, II, 80-82; İbnü'l-Cezerî, Gâye, I, 206-207; İbnü'l-İmâd, Şezerâtü'z-zehab, III, 88.
- 271 Söz konusu eser ile ilgili geniş bilgi için bkz. Kâtib Çelebi, Keşf, I, 211-213. Yazma nüshaları için bkz. Köprülü Ktp. No: 1456; Millet Ktp. Feyzullah Ef. böl. No: 1909. Beyazıt Ktp. Veliyüddîn Ef. böl. No: 2903; Hacı Selim Ağa Ktp. No: 1083, İst. Ün. Ktp. No: 7514; Topkapı Sarayı Ktp. No: A 2256.
- 272 Kâtib Çelebi, Keşf, I, 213.
- 273 Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-üdebâ, XIX, 125; es-Safedî, a.g.e., XXV, vr. 78^a; es-Süyûtî, Buğye, II, 277; ed-Dâvûdî, a.g.e., II, 312; Kâtib Çelebi, Keşf, I, 131; el-Hânsârî, a.g.e., 715 Kays Âl-i Kays, a.g.e., I, 278; Bilmen, a.g.e., II, 461; Bağdatlı İsmâil Paşa (1339/1920), müellifimizin "el-İfâde fi'n-nucûm" adında bir eserden bahsetmektedir (bkz. Hediyyetü'l-'ârifîn, II, 402) ki İsmâil Paşa'nın dışındaki tabakat müellifleri böyle bir eserden hiç bahsetmemişlerdir. Burada söz konusu hususla ilgili iki ihtimalden söz etmek mümkündür. Birincisi, Bağdatlı İsmâil Paşa'nın el-Kirmânî'nin "el-İfâde fi'n-nahv" isimli eserini yanlışlıkla bu şekilde zikretmiş olmasıdır. İkincisi ise, el-Kirmânî'nin "el-İfâde fi'n-nahv" isimli eserinin baskı hatası sebebiyle "el-İfâde fi'n-nucûm" şeklinde çıkmış olmasıdır.
- 274 el-Hânsârî, a.g.e., 715.
- 275 Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-üdebâ, XIX, 125; es-Safedî, el-Vâfi bi'l-vefeyât, XXV, vr. 78^a; es-Süyûtî, Buğye, II, 277; ed-Dâvûdî, Tabakât, II, 313; Kâtib Çelebi, Keşf, II, 1563; el-Hânsârî, Ravzâtü'l-cennât, 715; Kehhâle, Mu'cem, XII, 161, ez-Ziriklî, el-A'lâm, VII, 168; Kays Âl-i Kays, el-İrânîyyûn ve'l-edebu'l-'Arabî, I, 279;
- 276 H. 330/ M. 942 yılında Musul'da dünyaya gelen İbn Cinnî, uzun yıllar Ebü'lî el-Fârisî (377/987)'ye talebelik yapmış ve nahiv ilmini ondan almıştır. Nahiv, kıraat ve edebiyat sahalarında yazdığı eserleriyle şöhrete ulaşan müellif 392/1002 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Eserlerinden bazıları şunlardır: "el-Muhtesib fi tevcihi kırââtü's-şazze, el-Hasâis, Şerhu Dîvânî Mütenebbî, Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Hatib el-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd, XI, 311-312; Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-üdebâ, XII, 81-115; İbnü'l-İmâd, Şezerâtü'z-zehab, III, 140-141; Kehhâle, Mu'cem, VI, 251-252.
- 277 Fâiz Fâris tarafından tahkiki yapılan nüsha, 1972 yılında Kuveytte, Hâmid el-Mu'min tarafından tahkiki yapılan nüshanın II. Baskısı ise 1985 yılında Beyrut'ta yapılmıştır.
- 278 Kâtib Çelebi, Keşf, II, 1562; el-Bağdâdî, Hediyyetü'l-'ârifîn; ez-Ziriklî, II, 402; el-A'lâm, VII, 168; Kays Âl-i Kays, a.g.e., I, 279.
- 279 Kâtib Çelebi, Keşf, II, 1562-1563.
- 280 es-Safedî, el-Vâfi bi'l-vefeyât, XXV, vr. 77^b; ed-Dâvûdî, Tabakât, II, 313; Kâtib Çelebi, Keşf, II, 1177; el-Hânsârî, Ravzâtü'l-cennât, 715; el-Bağdâdî, Hediyyetü'l-'ârifîn, II, 402; Mahmûd Rızâ Kehhâle, el-Müstedrek 'alâ mu'cemü'l-müellifîn, Beyrut, 1983, 770; Bu eseri Mahmûd Rızâ Kehhâle (bkz. el-Müstedrek, 770), "el-

Bu eserin te'lif mi yoksa şerh, yahut ihtisar mı olduğu ve muhtevâsı hakkında bir bilgi edilememiştir. Müellifimize nisbet edilen²⁸¹ "Risâletü'l-besmele"²⁸² isimli bir eser varsa da bu nisbetin doğruluğu hakkında kesin bir sonuca varamadığımızdan²⁸³ bu eseri müellifin eserleri arasında ayrıca zikretmedik.

- "Unvân fi'n-nahv" es-Safedî (bkz. a.g.e., XXV, vr. 77^b), el-Hânsârî (bkz. a.g.e., 715) "Kitâbü'l-'unvân" ed-Dâvûdî (bkz. a.g.e., II, 313) ve Bağdatlı İsmâil Paşa (bkz. a.g.e., II, 402) "el-'Unvân" şeklinde verirken, Kâtip Çelebi (bkz. Keşf, II, 1177) "el-'Unvân fi" şeklinde vermektedir.
- 281 el-Mecme'u'l-melîki li-Buhûsi'l-hazarâti'l-islâmiyye, Fihrisü's-şâmil li't-türâsi'l-'Arabî, 'Ulûmu'l-Kur'ân mahtûtâtî't-tefsîr, Amman, 1987, II, 251.
- 282 Bu risâle, Şam Zâhiriye Kütüphanesi 'Ulûmu'l-Kur'ân bölümü 4395 numarada 26-29 varakları arasında bulunmaktadır. bkz. Fihrisü's-şâmil, 'Ulûmu'l-Kur'ân mahtûtâtî't-tefsîr, II, 251.
- 283 Selâh Muhammed el-Haymî tarafından hazırlanan "Fihrusü mahtûtâtî dâri'l-kütübi'z-Zâhiriyye" isimli bir eserde, Zâhiriyye Ktp. 4395 numarada 26-29 varaklar arasında bulunan risâlenin müellifi ile ilgili sadece el-Kirmânî denilmiş ve isminin meçhul olduğunu ifade etmek için (?) şeklinde bir soru işareti konulmuştur. (Selâh Muhammed, Fihrusü mahtûtâtî dâri'l-kütübi'z-Zâhiriyye, II, 241). Buradan sözü edilen nüshanın Tâcu'l-Kurrâya ait olduğunun kesin olmadığı ortaya çıkmaktadır. Zira el-Kirmânî nisbesiyle tanınan bir çok müellif bulunmaktadır. Müellifimiz el-Kirmânî hakkında tabakat kitaplarının hiç biri bu risâleyi zikretmedikleri gibi Ebû Sa'd İsmâil b. Ahmed b. Abdülmelik b. Ali el-Kirmânî (532/1138), Rüknu'ddin Ebû'l-Fazl Abdurrahman b. Muhammed b. Emîrûye b. İbrâhim el-Kirmânî (543/1149) Şemseddin Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Saïd el-Kirmânî (786/1384) gibi "el-Kirmânî" nisbesiyle tanınan bazı müelliflerin eserleri arasında da bu isimde bir esere rastlamadık. Yalnız Süleymaniye Kütüphanesi Tırnovalı bölümü 532/2 de 36-52 varakları arasında Muhammed b. Mustafa Hamid el-Kefevî Akkirmânî (1174/1760)'ye ait bu isimde bir risaleye rastladık. Fakat baş ve son taraflarının Zâhiriyye kütüphanesindeki nüshaya uymadığını tesbit ettik. (bkz. el-Haymî, Fihrisü mahtûtâtî dâri'l-kütübi'z-Zâhiriyye, II, 241).